

ДОСЛІДНИЦЬКА СЛУЖБА
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

**Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо європейських стандартів забезпечення
єдності судової практики**

**Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо європейських стандартів забезпечення єдності судової практики***

Анотація. Аналітична записка присвячена питанням єдності судової практики в контексті прагнення України до інтеграції в Європейський Союз. Розглянуто значення європейських та міжнародних стандартів у сфері правосуддя для забезпечення однакового застосування норм права й відповідності судових рішень вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Особливу увагу приділено ролі Консультативної ради європейських суддів та її рекомендаціям щодо механізмів забезпечення єдності судової практики, включаючи формальні, напівформальні та неформальні підходи. Наголошено на ключовій ролі Верховного Суду та апеляційних судів у підтриманні послідовності судових рішень. Досліджено питання співвідношення незалежності суддів і гармонізації судової практики, а також значення касаційної інстанції та касаційних фільтрів у забезпеченні єдності на основі аналізу досвіду країн ЄС. Підкреслено, що єдність судової практики є складовою принципу верховенства права, а його дотримання – обов'язковою умовою для вступу держав-кандидатів до ЄС, що відображено в *Acquis Communautaire* (розділ 23) та підтверджується досвідом держав-кандидатів і держав-членів ЄС. Забезпечення єдності судової практики демонструє прихильність держави-кандидата до принципів верховенства права та правової визначеності.

Ключові слова: єдність судової практики, європейські стандарти, верховенство права, правова визначеність, касаційна інстанція, Верховний Суд, незалежність суддів, *Acquis Communautaire*, переговорний процес.

Зміст

I. Вступна частина	4
II. Основна частина.....	9
1. Роль гармонізованої (узгодженої) судової практики в державках Європейського Союзу.....	9
2. Кореляція незалежності суддів і гармонізації судової практики.....	14
3. Роль касаційної інстанції та касаційних фільтрів у світлі забезпечення єдності судової практики.....	16
4. Єдність судової практики як складова переговорного процесу й умова вступу держав-кандидатів до Європейського Союзу.....	22
III. Висновки.....	28
Додаток 1 (Табл. 1)	31

I. Вступна частина.

Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу (ЄС) зобов'язує наблизити законодавство до міжнародних та європейських стандартів у різних сферах діяльності, у тому числі й у правосудді. Підвищенню рівня дотримання таких стандартів у сфері правосуддя сприяє виконання Україною зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною і ЄС, і пов'язаних зі статусом України як кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Серед науковців наявні різні підходи до визначення понять «міжнародні» і «європейські» правові стандарти у сфері правосуддя та їх впливу на забезпечення єдності судової практики. Під категорією «єдність судової практики» розуміють однакове застосування усіма судами одних і тих самих норм права, а також відповідність судових рішень вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і їх розумну передбачуваність. Водночас забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, котрий є одним із суттєвих елементів принципу верховенства права і гарантує остаточність рішень¹.

Міжнародні стандарти визначають як мінімальні вимоги, встановлені міжнародно-правовими актами, які є обов'язковими для дотримання всіма державами в процесі законотворчої діяльності².

Міжнародні стандарти у сфері правосуддя поділяють на:

1. *Базові загальновизнані міжнародні стандарти (обов'язкові міжнародні правові стандарти)*: закріплені в документах ООН про права людини і тісно пов'язані з правосуддям, включаючи право кожного на справедливий суд, а саме у: Загальній декларації прав людини (стаття 10), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 14), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права й інших документах ООН. Ці стандарти є обов'язковими для демократичних держав, включно з Україною, та утверджують цінності демократичного суспільства, такі як верховенство права і захист прав людини.

2. *Спеціальні міжнародні стандарти у сфері правосуддя (мають рекомендаційний характер), до яких відносяться*: Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.); Бангалорські принципи поведінки суддів

¹ Рудик П.А. Основні міжнародно-правові та Європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74–80.

² Бабкова В.С. Міжнародні стандарти як джерела судового права України. *Право України*. 2015. № 7 С. 136–143; Комарова Т.В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 528 с.; Кресіна І.О. Вибірність суддів як реалізація принципу народовладдя. *Право України*. 2019. № 10. С. 142–157; Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків: Фінн, 2011. 432 с.; Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. 760 с.; Ключові правові реформи: Як утілено європейські стандарти? / за ред. Р. Куйбіди ; Видання Центру політико-правових реформ. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2016. 74 с.; Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: зб. наук. статей за матеріалами І-ї наук. практ. конф. з європ. права (м. Харків, 24 квітня 2018 р.) / редкол.: А.П. Гетьман, І.В. Яковюк та ін. Харків: Право, 2018. 450 с.; Шемшученко Ю.С. Судова реформа в Україні у світлі європейського досвіду: конституційний аспект. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 47–59; Утвердження європейської моделі судочинства і верховенства права – пріоритети судової реформи та відновлення суспільної довіри до судів в Україні : інтерв'ю учасників форуму журналу «Право України» / В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, Н.С. Кузнецова, О.Д. Святоцький та ін. *Право України*. 2014. № 11. С. 74–135; Конституційний процес: поточний результат, ризики і перспективи (Аналітична доповідь Центру Разумкова) / М.І. Козюбра, О.В. Марцеляк, П.Б. Стецюк та ін. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 5–6. С. 3–52 та ін.

(2006 р.); Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки; висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЕС).

Ці стандарти деталізують основні принципи діяльності судових органів і суддів, такі як незалежність, об'єктивність, чесність, непідкупність, дотримання етичних норм, рівне ставлення до всіх сторін процесу, компетентність і старанність. Дотримання цих міжнародних стандартів сприяє забезпеченню єдності судової практики.

Європейські правові стандарти в галузі правосуддя відіграють важливу роль у забезпеченні єдності судової практики, особливо для держав, які прагнуть інтеграції до Європейського Союзу, таких як Україна.

Європейські стандарти розглядаються як типові норми та принципи, закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи. Держави-члени зобов'язані дотримуватися цих стандартів. Для держав, які претендують на членство в ЄС, обов'язковим є застосування стандартів установчих документів ЄС, а для України – також норм, закріплених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС³.

Дотримання європейських стандартів сприяє забезпеченню єдності судової практики. Консультативна рада європейських суддів (далі також – КРЕС) наголошує на важливості єдиного застосування судами закону та необхідності уникнення суперечливих рішень національними судами.

Європейські стандарти, якими забезпечується єдність судової практики, встановлюються такими нормативно-правовими документами:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 6);
- Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які є юридично обов'язковими для України;
- Висновок № 20(2017) Консультативної ради європейських суддів «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» (далі також – Висновок);
- Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам у сфері правосуддя;
- Європейська хартія про статус суддів (1998).

Впровадження європейських правових стандартів у галузі правосуддя є важливим фактором для забезпечення єдності судової практики, захисту прав людини та зміцнення верховенства права. Для України, яка прагне інтеграції до ЄС, дотримання цих стандартів є обов'язковою умовою.

КРЕС у своєму Висновку, як зазначалось вище, наголошує на важливості та значущості єдиного застосування судами закону при прийнятті ними рішення, особливо судами найвищих інстанцій стосовно забезпечення права кожному на справедливий суд⁴.

На основі аналізу судової практики КРЕС встановила низку стандартів і рекомендацій у забезпеченні єдності застосування закону. Вона допускає

³ Рудик П. А.. Вказана праця.

⁴ Висновок № 20(2017) Консультативної ради європейських суддів «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» від 10 листопада 2017 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf

можливість посилення на попередні рішення судів і рішення вищих судів, стверджує, що посилення на попередні судові рішення є дієвим засобом для суддів як у системі загального права, так і в системі континентального права (п. 10 Висновку). Судді *держав континентального права* керуються судовою практикою, особливо вищих судів, чії повноваження включають забезпечення єдності судової практики (п. 12 Висновку). Суди нижчих інстанцій керуються рішеннями вищих судів у подібних справах, і в таких випадках, зокрема, вищі суди, або верховний суд, або касаційний суд виконують своє повноваження із забезпечення єдиного застосування закону (п. 12 Висновку). Водночас КРЄС вказала на можливість застосування для забезпечення єдності судової практики і прецедентів (пункт а. розділу VIII Висновку).

КРЄС пропонує механізми забезпечення єдності судової практики, поділяючи їх на три види: формальні, напівформальні та неформальні. До *формальних механізмів* вона відносить формальні провадження у верховних чи касаційних судах, які мають найбільший безпосередній вплив на єдине тлумачення і застосування закону (п. 16 Висновку). До *напівформальних механізмів* КРЄС включає, зокрема, регулярні заплановані зустрічі суддів певного рівня або суддів одного рівня із судьями вищої інстанції з метою приділити увагу принципам застосування закону відповідно до встановленої судової практики. *Неформальними механізмами* вважаються неформальні консультації суддів із метою встановлення консенсусу з різних питань процесуального і матеріального права у випадках, коли судова практика містить розбіжності (п. 16, 17, 18 Висновку). Водночас КРЄС застерігає, що зазначені механізми мають сприяти розвитку єдиного застосування закону, проте надані рекомендації не мають впливати на незалежність окремого судді (п. 19 Висновку).

У вирішенні суперечностей у судовій практиці першорядну роль відіграє верховний суд, який має забезпечити її єдність і таким чином підтримувати громадську довіру до судової системи (п. 20 Висновку).

На основі аналізу організації судової системи різних європейських держав КРЄС дійшла висновку, що доступ до їх верховних судів забезпечується по-різному. Тому для забезпечення єдності судової практики вона рекомендувала встановлювати адекватні критерії відбору для допуску справ до розгляду у верховному суді, враховуючи, що його основною роллю є сприяння єдиному тлумаченню закону. На думку КРЄС, *верховні суди мають розглядати лише справи, котрі мають прецедентну цінність, та обмежити себе у втручанні в роботу інших судів* (п. 21, 22, 23 Висновку). Верховному суду рекомендуються й інші механізми для забезпечення єдності судової практики, зокрема, при непослідовності його практики – звернення до великих палат або скликання більших колегій, щоб «обмінятися думками» з палатою, від практики якої планує відійти інша палата, а також напівформальні чи неформальні механізми (п. 19, 24 Висновку). Якщо розбіжності судової практики трапляються на апеляційному рівні судової системи (у межах апеляційного суду або між різними апеляційними судами), то в цьому випадку, на думку КРЄС, варто подати подальшу скаргу з відповідного правового питання до верховного суду (п. 25 Висновку).

Важливу роль у забезпеченні єдиного застосування законів відіграють *апеляційні суди* у випадках, коли доступ до верховних судів перестає бути питанням права і стає питанням винятку. У цій ситуації апеляційні суди будуть вищою інстанцією для більшості справ і повинні мати можливість здійснювати свої повноваження щодо забезпечення якості правосуддя, що також включає потребу в забезпеченні єдності застосування закону (п. 26 Висновку).

КРЄС вважає, що наявність *спеціалізованих судів* на нижчому рівні не завжди негативно впливає на єдність судової практики, якщо на вершині структури судової влади є єдиний верховний суд із загальною юрисдикцією. При наявності кількох «верховних судів» національне законодавство відповідно до судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) має передбачити формальні або неформальні механізми подолання непослідовності між цими непов'язаними й незалежними верховними судами для того, щоб такі механізми сприяли консолідації національної судової практики (п. 27 Висновку).

Виходячи з різноманітності судової практики в різних державах, на думку КРЄС, верховний суд, роль якого полягає в наданні керівних рекомендацій на майбутнє, має забезпечувати єдність судової практики і розвиток права за допомогою належної системи фільтрування звернень (п. 28 Висновку).

Верховний суд може прийняти попереднє рішення у конкретній справі у разі, коли суди нижчих інстанцій звертаються до нього з проханням роз'яснення певної правової норми в рамках справи, що перебуває на розгляді. Водночас КРЄС застерегла, що такі попередні рішення можуть надати завчасну авторитетну відповідь на питання і тим самим можуть перешкодити послідовному розвитку права (п. 29 Висновку).

КРЄС вказує на можливі *випадки відхилення від судової практики*. Такі відхилення обумовлюються:

- необхідністю реформування або вдосконалення права;
- змінами в суспільстві, котрі можуть викликати необхідність нового тлумачення закону;
- потребою відкоригувати рішення національних судів та органів, створених на підставі міжнародних договорів (таких як Суд ЄС або ЄСПЛ);
- гострою необхідністю удосконалення попереднього тлумачення закону тощо (п. 30, 31 Висновку).

Водночас КРЄС вважає, що «принципи правової визначеності і передбачуваності мають підтримувати презумпцію того, що *питання права, з приводу якого вже встановлена судова практика, не повинні переглядатися*» (п. 31 Висновку). Відстоюючи позицію, що суддя має в цілому застосовувати закон послідовно, КРЄС вимагає, щоб суддя в судовому рішенні надавав *чітке обґрунтування про свій відхід від попередньої судової практики, показав, що він знає про сталу судову практику і змінив її свідомо*. Невиконання таких вимог згідно з позицією ЄСПЛ може вважатися довільним застосуванням закону, а право особи на справедливий суд може бути визнане порушеним (п. 32 Висновку).

Проте, якщо суддя діє добросовісно та постійно відходить від сталої судової практики, надаючи відповідні обґрунтування, то він *не повинен позбавлятися мотивації розвивати судову практику* (п. 39 Висновку).

Важливою для забезпечення єдиного застосування закону є належна *система звітності щодо судової практики*. Судові рішення верховних та апеляційних судів мають публікуватися не тільки для того, щоб до них був доступ сторін окремої справи, а й щоб на них могли покластися в майбутньому інші суди, адвокати, прокурори, вчені й громадськість. Для цього можуть запроваджуватися офіційні, напівофіційні і приватні види звітів, а судді повинні мати доступ принаймні до електронної бази даних судової практики верховних і апеляційних судів та використовувати її безкоштовно для свого подальшого навчання.

КРЄС вітає практику стислих викладів судових рішень і відбір та оприлюднення групи судових рішень, які встановлюють певні важливі стандарти для застосування в майбутніх справах (п. 39, 40, 41, 42, 43 Висновку).

КРЄС підкреслює значимість концепції єдиного застосування закону для всіх органів влади: законодавчої, виконавчої і судової. Ці органи є взаємопов'язаними і взаємозалежними, бо всі вони зобов'язані посилювати узгодженість і послідовність застосування правових норм. *Законодавча влада має звернути увагу на судову практику, напрацьовану з тих питань, де запроваджуються зміни*. Закони мають бути логічними, узгодженими, належним чином написані, мати зрозумілі формулювання, уникати зайвої двозначності і не мати внутрішніх суперечностей. Тоді суди зможуть краще забезпечити єдине застосування закону (п. 44 Висновку).

Визнаючи неминучість у сьогоденному зарегульованому суспільстві законодавчих реформ, КРЄС попередила, що *часта, іноді непослідовна та поспішна зміна законів впливає на якість законодавства і правову визначеність. Фрагментарний характер змін і складність законів (із поправками) компрометують принцип правової визначеності* (п. 45 Висновку).

Неоднозначно сформульовані закони не сприяють судам у тому, щоб дійти єдиного та загально прийнятого тлумачення. Визнаючи визначеність надзвичайно бажаною, КРЄС, спираючись на рішення ЄСПЛ, вважає, що законодавча влада має обов'язок змінити закон за таких обставин. При цьому вона наголошує, що «широкі визначення та відкриті норми є часто необхідними, оскільки вони надають судам необхідну гнучкість та можуть використовуватися за потреби заповнити прогалини законодавства» (п. 46 Висновку).

Досить важливою у забезпеченні єдиного застосування закону є роль адвокатів і прокурорів. У цьому зв'язку у Висновку наголошується, що для забезпечення найкращої якості правосуддя для сторін, що здійснюється судами, адвокати й прокурори мають докладати належних зусиль і повинні проводити необхідні дослідження судової практики й наводити аргументи щодо застосовності чи, відповідно, незастосовності попередніх рішень (п. 47 Висновку).

Особливо важливим у Висновку є положення про *забезпечення єдиного застосування судами міжнародного й національного права*. Враховуючи, що

інтернаціоналізація права створює виклики щодо забезпечення єдності його застосування в різних державах, КРЄС вважає за необхідне досягати єдиного застосування державами-підписантами міжнародних договорів. Вона зауважує, що між національним правом і міжнародними договорами суперечності не допускаються. Така вимога ставиться до всіх держав незалежно від того, чи держава дотримується «дуалістичної системи» (коли міжнародне право не застосовується напряму і для цього потрібне національне законодавство), чи «моністичної системи» (коли міжнародне право не треба запроваджувати до національного законодавства, і коли міжнародний договір, який ратифіковано, може застосовуватися судами напряму)». Водночас підкреслюється вимога налагодити належну взаємодію правових норм на різних рівнях правової системи для того, щоб забезпечити функціонування співіснуючих та інтегрованих систем як єдиного цілого (п. 48 Висновку)⁵.

II. Основна частина.

1. Роль гармонізованої (узгодженої) судової практики в державах Європейського Союзу⁶.

Венеціанська комісія у своєму висновку щодо правової визначеності та незалежності судових органів вказує на те, що поняття *правової визначеності* може бути визначене як таке, що включає в себе певний перелік вимог, а саме: гласність, точність, послідовність, стабільність, неможливість зворотного застосування законодавства та остаточність і обов'язковість судових рішень. *Публічність* означає, що правові документи та судові рішення повинні перебувати в публічному доступі. Доступ до них не повинен штучно обмежуватися і має враховувати можливості звичайної людини. *Точність* вимагає, щоб правові документи та судові рішення були чіткими і точними в частині правового обґрунтування й змісту⁷.

Відповідно до вимоги *узгодженості* правові документи не повинні суперечити один одному або бути несумісними. Судові рішення повинні ґрунтуватися на правових документах. Так само, як справи повинні однаково розглядатися в межах однієї судової установи, а також у різних судах (як однієї, так і різних інстанцій).

Стабільність означає, що правові документи не повинні змінюватися так часто, щоб звичайна особа не мала можливості слідувати принципу «незнання закону не звільняє від відповідальності». Суди не повинні відходити від наданого раніше тлумачення правового документа, якщо для цього немає обґрунтованого приводу. *Остаточність і обов'язковість судових рішень* означає, що судові

⁵ Висновок № 20(2017) Консультативної ради європейських суддів «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» від 10 листопада 2017 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf

⁶ Розділ підготовлений за матеріалами Звіту «Забезпечення більшої єдності практики в Україні» авторства доктора Рімвидас Норкус (Голова Верховного Суду Литви) та доктора Аурімас Браздейкіс (Радник Голови Верховного Суду Литви) від 30 травня 2016 р. Вільнюс. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ae/f52/096/5aef520965077120851085.pdf>

⁷ Пункт 27 Висновку Венеціанської комісії, ухвалений на 91 пленарному засіданні (Венеція, 15–16.06.2012).

рішення повинні сприйматися як такі, що носять обов'язковий, а після їх прийняття в останній інстанції – і остаточний характер⁸.

Конституційний Суд Литовської Республіки у своїй історичній постанові від 28 березня 2006 року заявив, що «принцип держави, де діє верховенство права, закріплений у Конституції, передбачає безперервність юриспруденції. У цьому контексті слід зазначити, що система інстанційності судів загальної юрисдикції, визначена в Конституції, повинна функціонувати таким чином, щоб створювалися передумови для формування однакової (звичайної, послідовної) практики судів загальної юрисдикції, тобто такої, яка буде ґрунтуватися на принципах держави, де діє верховенство права, справедливість, рівність усіх людей перед законом (та інших конституційних принципів), закріплених у Конституції, буде максимально тісно пов'язана із зазначеними принципами і такою, що впливає з них, із метою забезпечення однакового підходу до розгляду подібних (аналогічних) справ, тобто без створення нових судових прецедентів, які суперечитимуть вже існуючим, а навпаки, з урахуванням узагальненої практики».

При забезпеченні єдності (системності, послідовності) практики судів загальної юрисдикції, яка впливає з Конституції, а значить, і єдності права, вирішальне значення мають, зокрема, такі фактори:

- приймаючи рішення у відповідних категоріях справ, суди загальної юрисдикції повинні керуватися власними прецедентами – рішеннями, винесеними у схожих справах;

- приймаючи рішення у відповідних категоріях справ, суди загальної юрисдикції нижчої інстанції повинні керуватися рішеннями, винесеними загальними судами вищої інстанції, – прецедентами в однакових категоріях справ;

- суди загальної юрисдикції вищої інстанції, переглядаючи рішення судів загальної юрисдикції нижчої інстанції, повинні оцінювати ці рішення, завжди дотримуючись тих самих правових критеріїв. Такі критерії повинні бути чіткими і заздалегідь відомими суб'єктам права, зокрема, судам загальної юрисдикції нижчої інстанції (тобто, судова практика судів повинна бути передбачуваною);

- практика судів загальної юрисдикції у відповідних категоріях справ повинна бути виправлена, і *нові судові прецеденти в цих категоріях справ можуть виникати лише тоді, коли цього не можна уникнути і це є об'єктивно необхідним*. Таке корегування практики судів загальної юрисдикції (відхід від попередніх прецедентів, які до цього були обов'язковими для судів, і створення нових прецедентів) повинно в будь-якому випадку бути належно (зрозуміло й раціонально) обґрунтованим у відповідних рішеннях судів загальної юрисдикції.

Той факт, що суди загальної юрисдикції, які виносять рішення у відповідних категоріях справ, «зв'язують» себе власноруч створеними прецедентами (рішеннями в аналогічних випадках), а також той факт, що суди загальної юрисдикції нижчої інстанції, які виносять рішення у відповідних категоріях справ, повинні керуватися рішеннями судів загальної юрисдикції вищої інстанції (прецедентами в подібних категоріях справ), неминуче означає,

⁸ Там само. Пункт 28.

що зазначені суди повинні слідувати такій концепції змісту відповідних положень (норм, принципів) права, а також застосування цих положень закону, яка була сформована та якій слідували при застосуванні цих положень (норм, принципів) при розгляді попередніх справ, зокрема, при винесенні рішень в аналогічних справах. *Недотримання правового принципу, що одні й ті самі (аналогічні) справи повинні розглядатися однаково, як це визначено в Конституції, також означатиме недотримання положень Конституції про відправлення правосуддя, а саме конституційних принципів держави, де діє верховенство права, справедливість, рівність людей перед судом, та інших конституційних принципів».*

Враховуючи вищевикладене, Конституційний Суд Литви заявив, що конституційні принципи верховенства права, справедливості й рівності вимагають, щоб суди слідували власним рішенням, винесеним раніше, а суди нижчої інстанції керувалися раніше винесеними рішеннями вищих судів. Це призвело до того, що парламент вніс відповідні зміни до Закону про суди. Пункт 4 статті 33 цього Закону наразі передбачає, що «при винесенні рішень у відповідних категоріях справ суди повинні дотримуватися правил тлумачення законодавства, створених ними ж в аналогічних або подібних справах. Суди нижчої інстанції при винесенні рішень у відповідних категоріях справ повинні керуватися правилами тлумачення, сформульованими в аналогічних або концептуально подібних справах. До судової практики у відповідних категоріях справ повинні бути внесені зміни, а нові правила тлумачення законодавства в аналогічних або подібних випадках можуть виникати тільки в тих випадках, коли цього неможливо уникнути або це є об'єктивно необхідним».

Аналогічні тенденції також можна побачити в інших європейських державах, деякі з яких мають дуже багато спільного Україною. Наприклад, Конституційний Суд Чехії наголосив на тому, що розгляд питання передбачуваності законодавства (його наслідків) не може обмежуватися лише його граматичною складовою. Саме прийняття судового рішення, яке – хоча й не має характеру класичного прецеденту – тлумачить закон або доповнює його – залежить від обставин, а його відносна незмінність гарантує правову визначеність, а також забезпечує довіру громадськості до закону.

Особливо це стосується Верховного Суду Чеської Республіки, який є найвищим судовим органом у системі загальної юрисдикції. Це, звичайно, не означає, що судова практика не може розвиватися і змінюватися з огляду на цілу низку чинників, зокрема, у зв'язку зі змінами соціальних умов. Проте, це нічого не змінює в тому, що при винесенні рішень Верховний Суд Чеської Республіки здебільшого відступає від основоположних правових позицій, висловлених ним самим буквально за 5 місяців до того. У результаті, враховуючи той факт, що Верховний Суд скасовує сформовану ним самим судову практику без жодних для того причин, Конституційний Суд скасував рішення Верховного Суду.

Крім того, у Чехії малій колегії (такій, що складається з трьох суддів) Верховного Суду та Вищого адміністративного суду, яка приймає рішення у справах на постійній основі, заборонено відхилятися від висловленої нею раніше правової позиції. Замість цього вона зобов'язана звернутися з питанням до

відповідної великої палати. Великі палати є єдиним судовим органом, уповноваженим скасовувати попередні прецедентні рішення Верховного Суду. На думку Конституційного Суду Чехії, якщо вищий суд відмовляється від своєї попередньої практики без схвалення цього великою палатою, порушується основне право сторін на законний судовий розгляд.

Враховуючи судову практику чеського Конституційного Суду, у 2012 році законодавчий орган підтвердив концепцію прецеденту, передбаченого судовою практикою Конституційного Суду. Одним з основних принципів Цивільного кодексу Чехії є те, що кожен, хто шукає правового захисту, може розраховувати на те, що його / її справа буде розглядатися так само, як і інша справа, що має аналогічні обставини, в будь-якому іншому суді; якщо його / її справа розглядається по-іншому, сторона, яка шукає правового захисту, має право на переконливе роз'яснення причин, пов'язаних із цим відхиленням (стаття 13 Цивільного кодексу).

Проте, чеський Конституційний Суд зазначає, що суддя не повинен керуватися практикою Верховного Суду і має право відхилитися від неї, якщо він / вона має для цього вагомі й законні підстави. Відповідаючи на зауваження, висловлене звичайним суддею щодо того, що рішення є правильним, тому що звичайний суддя керувався існуючою судовою практикою, Конституційний Суд Чехії підкреслив, що звичайний суд повинен оцінювати обґрунтованість встановленої практики, беручи до уваги розвиток суспільства й права. Це означає, що *поняття прецеденту в Чеській Республіці є дискурсивним і носить не обов'язковий характер*. Суди нижчої інстанції повинні керуватися судовою практикою, але водночас вони можуть скасовувати її, наводячи нові аргументи та намагаючись переконати вищі суди внести зміни до висловлених ними правових позицій.

Так само *Конституційний Суд Словенії* заявив, що право на рівний захист прав (стаття 22 Конституції) позивача було порушено, коли розглядаючи справу, Верховний Суд застосував закон в інший спосіб, аніж передбачений прецедентною практикою, встановленою, зокрема, рішеннями цього суду, і не надав жодних роз'яснень чи обґрунтувань такого різного застосування.

Заключні зауваження *Третього колоквиуму (Любляна, 2008) мережі голів Верховних судів держав-членів Європейського Союзу* чітко відображають *загальне ставлення до судової практики (прецеденту) в Європі*: рішення, у першу чергу, виносяться для того, щоб вирішити конфлікт. Але його вплив, як правило, не обмежується окремою справою. Майже в усіх європейських державах *судовою практикою керуються всі суди, хоча в переважній більшості країн поняття прецеденту не закріплено на законодавчому рівні*. Одним з аспектів є те, що суддям часто доводиться тлумачити один і той самий закон або інші нормативні акти. Якби вони при цьому не брали до уваги те, що говорили на цю саму тему в іншій справі, це було б марною тратою ресурсів. *Одні й ті самі факти повинні призводити до одних і тих самих рішень; схожі справи повинні вирішуватися однаково. Для забезпечення правової визначеності рішення, що виносяться, повинні бути прогнозованими*. Це означає, що суди

повинні слідувати практиці Верховного Суду, навіть якщо цей обов'язок не покладається на них відповідно до закону.

До того ж, як було сказано вище, експерти вважають, що послідовна судова практика, побудована на наслідуванні винесених раніше судових рішень, принаймні як переконливих авторитетних джерел як на «горизонтальному» (рішення, яке було винесене судом тієї самої інстанції), так і на «вертикальному» (рішення, яке було винесене судом вищої інстанції) рівнях, може створювати додаткові переваги, зокрема:

- *скорочення кількості нових справ.* Послідовна судова практика сприяє визначеності та стабільності в правовій системі, що по суті означає, що громадянин може передбачити ймовірний результат своєї справи, тобто люди можуть приймати рішення, розраховуючи на те, що певне тлумачення правових норм, висловлене суддями раніше, буде застосовуватися також і при розгляді інших справ;

- *підвищення ефективності та зниження навантаження на суди,* тому що суддя може обґрунтувати винесене рішення попередньо винесеним рішенням. Завдяки сталій судовій практиці розгляд деяких складних на перший погляд справ може бути полегшений. Наприклад, емпіричні дослідження у сфері цивільного права показали, що в 95 % випадках Федеральний суд Німеччини (Bundesgerichtshof) приймає рішення у справах, посиляючись на свої попередні рішення, і в більшості випадків таке посилення може використовуватися як основний аргумент. Крім того, суди першої та другої інстанції зазвичай посиляються на рішення Федерального суду без подальшого вивчення цих рішень або розбору (потенційних) контраргументів;

- *зниження рівня свавілля,* оскільки винесення рішення у справі не буде залежати від примх або особистих преференцій окремого судді;

- *затвердження місця судової системи при розподілі повноважень,* що є обов'язковою умовою для демократичного суспільства. Загальновизнано, що суди не повинні обмежуватися буквальним тлумаченням законодавчих актів; суди не є лише тільки «la bouche qui prononce les paroles de la loi» (вустами, що вимовляють тексти законів). Їх функція передбачає певний аспект нормотворчої діяльності, що підтверджує їх важливість у механізмі розподілу влади. Застосування доктрини обов'язкового або переконливого прецеденту доводить, що застосування закону є не просто механічним процесом, заснованим на аристотелівському силогізмі, але включає в себе творчі й дискурсивні елементи. Якщо суд не проявляє поваги до своїх власних рішень, то навряд чи можна очікувати, що до них будуть ставитися з більшою повагою суб'єкти державної влади, щодо яких ці рішення були винесені;

- *сприяння зменшенню побоювань щодо корупції;*

- *подолання «анархії» у процедурі винесення судових рішень;*

- *привнесення деперсоніфікації та нейтралітету,* а отже, більша наочність принципу неупередженості. Це означає, що суддя не може притягатися до відповідальності за винесене рішення, якщо воно ґрунтується на попередньо винесеному рішенні;

- *підвищення прозорості судової системи;*

- *привнесення поняття рівності та формального характеру правосуддя* завдяки однаковому розгляду схожих справ. Якщо раніше винесене рішення було продуманим і обґрунтованим, громада має право сприймати судові рішення як справедливе вираження закону та відповідно регулювати свою діяльність;

- *забезпечення прогнозованості*, яка, своєю чергою, переконає людей покладатися на правову систему та посилить віру громадськості у фундаментальну компетентність судової влади. Це є особливо важливим для судової системи, де законодавство швидко змінюється. Сталість судової практики може гарантувати принаймні якусь стабільність в умовах нестабільності правового середовища.

Проте, фахівці визнають, що наслідування попередньої судової практики може мати й певні негативні сторони. По-перше, воно негативно впливає на *незалежність суддів*. Крім того, сліпе бездумне наслідування раніше прийнятих судових рішень (навіть вищих судів) *не є належним способом відправлення правосуддя*. *Досягнення усталеності судової практики не може відбуватися за рахунок принципу справедливості, який є найголовнішим*.

Попередня судова практика може не відповідати поточній ситуації за цілою низки причин. Отже, суди повинні бути проінформовані й належним чином враховувати той факт, що сприйняття раніше прийнятого рішення як готового юридичного кліше може врешті-решт призвести до нездатності побачити відмінності в на перший погляд однакових справах.

Більш детально комплекс заходів законодавчого, інституційного і організаційного характеру, що забезпечує єдність судової практики в *Італії, Латвії, Литві, Німеччині, Румунії і Франції*, викладено в Додатку 1 (Табл. 1) до цього дослідження.

2. Кореляція незалежності суддів і гармонізації судової практики.

На думку експертів, якщо незалежність судової системи вважати важливішою/вищою за усталене прецедентне право, то навряд чи буде можливо досягти суттєвих результатів у гармонізації судової практики. За таких обставин можна буде знайти пояснення будь-яким розбіжностям у судовій практиці, і будь-яка спроба посилити узгодженість може бути блокована аргументом щодо незалежності суддів⁹.

У зв'язку з цим, експерти звертають увагу на те, що незалежність суддів не є сама по собі метою. Головним завданням судів повинно бути забезпечення відновлення правосуддя, а це означає – діяти обережно, аби не нашкодити авторитету судової влади та зберегти громадську довіру до неї. Незалежність судді не є прерогативою чи привілеєм для забезпечення його чи її власних інтересів – вона надається в інтересах верховенства права та тих, хто сподівається й очікує справедливості (п. 10 Висновку КРЕС № 1 (2001 р.) «Про стандарти незалежності судових органів і незмінюваність суддів»).

Таким чином, незалежність судової системи насправді є засобом досягнення того, щоб суддя виносив справедливе рішення у справі відповідно до

⁹ Звіт «Забезпечення більшої єдності практики в Україні». Рімвидас Норкус, Аурімас Браздейкіс. 30.05.2016. Вільнюс. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ae/f52/096/5aef520965077120851085.pdf>

закону та принципу верховенства права. Тому можна стверджувати, що незалежність суддів має бути збалансована з іншими цінностями й принципами, де цього вимагає правосуддя.

Як вже зазначалося, урахування раніше винесених судових рішень як надійних авторитетних джерел сприятиме досягненню більшої рівності та формалізованості правосуддя. Отже, гармонізація судової практики не є сама по собі метою, а всього лише інструментом зміцнення правосуддя. Уніфікована судова практика певною мірою відображає якість судової системи в конкретному суспільстві. Один із найвідоміших філософів-правознавців Х.Л.А. Харт говорить про те, що є один провідний «принцип, прихований у різноманітних варіантах застосування ідеї правосуддя». Його теза полягає в тому, що «структура ідеї справедливості складається з двох частин – однорідної або постійної функції, узагальненої в приписі: «подібні справи повинні розглядатися однаково (а різні – по-різному), при цьому для визначення того, чи є справи подібними, чи ні, повинні застосовуватися змінний чи варіативний критерій». Крім того, «критерій відповідних подібностей і відмінностей часто може варіюватися залежно від фундаментального морального світогляду окремої особи або суспільства».

Висновок № 1 (2001) КРЄС чітко зазначає, що незалежність судової системи не виключає таких доктрин, як доктрина прецеденту в державах загального права (тобто обов'язок судді суду нижчої інстанції слідувати рішенням, винесеному в суді вищої інстанції, в частині тих правових питань, які безпосередньо впливають зі справи, що перебуває на розгляді) (п. 66).

У Висновку № 11 (2008) «Про якість судових рішень» КРЄС підкреслюється, що визнаючи за суддями повноваження тлумачити законодавство, слід також пам'ятати про обов'язок суддів сприяти правовій визначеності. Правова визначеність дійсно гарантує прогнозованість змісту і застосування правових норм, тим самим сприяючи підвищенню якості судової системи (п. 47).

У пояснювальній записці до Рекомендації СМ / Rec (2010) 12 «Судді: Незалежність, ефективність і відповідальність», прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, ідеться про те, що «принцип внутрішньої незалежності забороняє судам вищої інстанції надавати судам нижчої інстанції рекомендації щодо того, як останні повинні розглядати окремі справи, які не мають відношення до прецедентної практики. При цьому не повинно порушуватися право вищих судів брати участь у формуванні законодавства в тих державах ЄС, де це дозволяє правова система. Мова йде про можливість впливати на функції апеляційних судів для забезпечення правової послідовності, а також про роз'яснення існуючої судової практики. Крім того, суд може бути зобов'язаний орієнтуватися на рішення про передачу справи до іншої юрисдикції, судовий прецедент (*res iudicata*) або преюдиціальні рішення».

3. Роль касаційної інстанції та касаційних фільтрів у світлі забезпечення єдності судової практики.

Наведені вище нормативні положення документів європейських інституцій, зокрема КРЄС, а також Венеціанської комісії, показують, що в

держав-членах Європейського Союзу касаційна інстанція відіграє провідну роль у формуванні стабільності та єдності судової практики.

У зв'язку з цим, КРЕС наголошує на необхідності існування в рамках верховного суду механізмів, здатних виправляти непослідовності практики цього суду. Так, у пункті 24 Висновку вказано: «наявність інструментів щодо забезпечення єдності практики в одному суді особливо актуальна для верховних судів. Це питання набуває надзвичайної важливості у випадках, якщо сам верховний суд є джерелом невизначеності та суперечливої судової практики, замість того, щоб забезпечувати її єдність. Отже, існування в рамках верховного суду механізмів, здатних виправляти непослідовності практики цього суду, має першорядне значення. Відповідні інструменти можуть включати, наприклад, звернення до великих палат або скликання більших колегій у випадках, коли судова практика верховного суду стає неоднаковою, або коли можливим є перегляд і скасування раніше встановленого прецеденту»¹⁰.

Суперечливі судові рішення мають низку серйозних наслідків, які підривають засади правової держави й довіру до судової системи. Європейський суд з прав людини вказує на такі наслідки негармонізованої судової практики:

- *порушення права на справедливий судовий розгляд*. Європейський суд з прав людини зазначає, що суперечливі рішення національних судів порушують вимогу забезпечення справедливого судового розгляду, передбачену пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заявник повинен мати можливість представити свої аргументи у змагальному провадженні як мінімум на одному рівні національної юрисдикції, і відсутність належного розгляду справи національними судами може порушувати це право;

- *створення стану правової невизначеності*. Постійне ухвалення суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності. Це означає, що учасникам правових відносин стає складно передбачити результат своїх справ і орієнтуватися в законодавстві;

- *зниження суспільної довіри до судової системи*. Правова невизначеність, спричинена суперечливими рішеннями, може зменшити суспільну довіру до судової системи, яка є одним із найважливіших елементів правової держави. Явна непослідовність у застосуванні національного законодавства підриває довіру до судів;

- *зниження передбачуваності застосування закону*. Єдність застосування закону необхідна для дотримання принципу рівності перед законом, а правова визначеність і передбачуваність є невід'ємною складовою верховенства права. Суперечливі рішення перешкоджають тому, щоб громадяни могли покладатися на попередні судові рішення в подібних випадках для передбачення юридичних наслідків своїх дій чи бездіяльності;

- *ускладнення роботи юристів та учасників процесу*. Якщо існує безліч суперечливих судових рішень, адвокатам стає набагато складніше давати поради своїм клієнтам щодо їхніх прав. Сторони можуть бути не в змозі зрозуміти свої позиції заздалегідь, що може призвести до непотрібних судових розглядів;

¹⁰ Висновок Консультативної ради європейських судів № 20 (2017) «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» від 10.11.2017. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf

- *зниження ефективності розгляду справ.* Наявність чітких, послідовних і надійних правил, установлених судовою практикою, може зменшити потребу в залученні судів до вирішення спорів і дати змогу розглядати справи більш ефективно. Суперечливі рішення, навпаки, можуть затягувати судовий процес і створювати додаткове навантаження на суди;

- *проблема, коли джерелом суперечностей є сам верховний суд.* Якщо верховний суд ухвалює різні рішення з одного й того самого питання, фактично скасовуючи свої попередні рішення без пояснення причин, він сам може стати джерелом невизначеності.

Таким чином, суперечливі судові рішення мають негативні наслідки як для окремих осіб та організацій, так і для функціонування правової системи загалом, підриваючи її авторитет та ефективність. Забезпечення єдності судової практики є важливим завданням верховних судів для подолання цих негативних наслідків.

Важливо зазначити, що європейські стандарти критеріїв відбору справ для розгляду верховним судом вказують на необхідність забезпечення *єдності застосування закону і розвитку права* як основних цілей діяльності верховних судів. У зв'язку з цим, до ключових аспектів формування «касаційних фільтрів» відносять:

- *пріоритет питань суспільної значущості.* Апеляції до суду третьої інстанції мають насамперед подаватися у справах, які сприяють розвитку права або забезпеченню єдності тлумачення закону. Також може бути доцільним обмежити коло таких справ апеляціями, що стосуються «правового питання, яке становить загальний суспільний інтерес»;

- *фокус на прецедентні цінності.* Рішення Верховного Суду повинні мати значення, що виходить за рамки конкретної справи, і використовуватися в майбутньому як «керівні справи для судів нижчих інстанцій», а також для майбутніх сторін процесу та їхніх адвокатів. Критерії відбору мають гарантувати, що Верховні суди розглядають лише справи, які мають прецедентну цінність;

- *непридатність критеріїв, що ґрунтуються виключно на приватному інтересі.* Такі критерії відбору, як «сума позову в цивільних справах» або «суворість вироку в кримінальних справах», не можуть слугувати меті забезпечення єдності судової практики. Використання економічних критеріїв для визначення важливості судових справ визнається несправедливим. Система, в якій доступ до Верховного Суду автоматично відкривається для справ із високою вартістю позову, може створити враження, що суд доступний переважно для заможних сторін;

- *систему дозволу на апеляцію.* Для ефективного захисту суспільного інтересу в єдності судової практики рекомендується наділяти верховні суди повноваженнями відбирати справи для повного перегляду (так звана «система дозволу на апеляцію»). Така система дає змогу розглядати тільки ті справи, які мають принципове правове значення або необхідні для єдності застосування закону чи для розвитку права;

- *обґрунтування причин для апеляції.* Від заявника слід вимагати обґрунтування причин, через які його справа сприятиме розвитку права або

єдності тлумачення закону. Клопотання про дозвіл на подання ревізійної скарги повинно зосереджуватися на аргументах щодо об'єктивної важливості справи (нестала судова практика, важливе правове питання, відступ від єдності судової практики);

- *легітимність вимог до прийнятності*. Європейський суд з прав людини визнає, що запровадження вимог до прийнятності апеляцій до Верховного Суду має на меті забезпечити розгляд лише тих апеляцій, що дадуть йому змогу виконувати свою конституційну роль та уникнути перевантаження. Абстрактне формулювання критеріїв відбору саме по собі не є проблемою, оскільки тлумачення та застосування законів є питаннями судової практики;

- *небезпеку компромісів*. Слід уникати компромісів, за яких поряд із критеріями, орієнтованими на публічну функцію, існують і суто приватні підстави для доступу до Верховного Суду (наприклад, «явна суперечність із матеріальним правом»), адже це може призвести до перевантаження суду справами, що не мають суспільної значущості.

Отже, європейські стандарти орієнтують Верховні суди на виконання насамперед *публічної функції*, пов'язаної із забезпеченням єдності правозастосування та розвитком права, а не на захист приватних інтересів у кожному окремому спорі, якщо він не має значення для формування однакової судової практики. Впровадження системи дозволу на апеляцію, що ґрунтується на критеріях суспільної та правової значущості справи, вважається найефективнішим способом досягнення цих цілей.

Аналіз судоустрійного законодавства показав, що в державах Європейського Союзу існують різні моделі організації доступу до Верховного Суду / касаційної інстанції, які можна класифікувати таким чином.

Відсутність формальних критеріїв фільтрації. Деякі держави, такі як **Італія**, не мають формальних критеріїв фільтрації, що означає, що доступ до Касаційного суду через подання скарги в порядку остаточної апеляції з правового питання є конституційним правом. Це призводить до того, що суд розглядає велику кількість справ щороку.

Спеціалізована адвокатура як механізм фільтрації. У таких державах, як **Нідерланди та Бельгія**, формально також відсутні критерії фільтрації. Однак, існує спеціалізована адвокатура, що складається з невеликої кількості авторитетних юристів, які уповноважені оскаржувати рішення у Верховному Суді. Ці адвокати фактично виконують функцію ефективної фільтрації справ.

Загалом, у державах Європейського Союзу можуть застосовуватися три основні критерії відбору справ (або їх комбінації):

- *вартість позову в цивільних справах або тяжкість злочину і покарання в кримінальних справах* як порогове значення для прийняття справ до апеляційного розгляду в третій інстанції з питань права. Раніше цей критерій використовувався в Німеччині, де ревізія завжди допускалася у справах, вартість позову в яких перевищувала певну суму. Однак, згодом Німеччина відмовилася від цього критерію, вважаючи використання економічних критеріїв для визначення важливості судових справ несправедливим;

- *серйозність порушення прав* (наприклад, «серйозні помилки», «явне порушення», «грубе порушення»; «грубо помилкове застосування закону», «порушення конституційних прав»). Хоча німецький Bundesgerichtshof вважає, що виправлення помилок в окремих справах не є його основним завданням, він допускає можливість оскарження серйозних помилок через посилення на загальний інтерес у забезпеченні єдності судової практики;

- *об'єктивне значення справи з погляду розвитку права або забезпечення єдності застосування закону*. Цей критерій підкреслюється як найбільш відповідний публічній функції Верховного Суду. **Німеччина і Словенія** перейшли до систем, де цей критерій відіграє ключову роль при ухваленні рішень про доступ до Верховного Суду.

Федеральний Верховний Суд **Німеччини** (Bundesgerichtshof) використовує такі критерії відбору справ для апеляційного розгляду з питань права (Zulassungsrevision):

- *наявність фундаментального правового питання*. Дозвіл на апеляцію надається, якщо у справі порушене «основоположне правове питання». Питання, що виходять за межі конкретної справи, вважаються питаннями принципового значення. Помилки в окремих справах, якими б серйозними або очевидними вони не були, як правило, не можуть становити питання принципового значення, за винятком випадків, коли саме конкретне рішення має далекосяжні наслідки, особливо економічні, що стосуються не тільки сторін спору. Питання права може бути кваліфіковане як прецедентне, якщо його наслідки винятково сильно зачіпають інтереси суспільства в цілому;

- *необхідність рішення Федерального Верховного Суду в інтересах єдності застосування закону*. Дозвіл на апеляцію надається, якщо рішення Bundesgerichtshof необхідне в інтересах єдності застосування закону. Якщо суд нижньої інстанції відходить від усталеної судової практики, це може послужити підставою для апеляції, щоб вища судова інстанція могла переглянути свою попередню позицію;

- *необхідність рішення Федерального Верховного Суду в інтересах розвитку права*. Дозвіл на апеляцію надається, якщо рішення Bundesgerichtshof потрібне в інтересах розвитку права. Якщо обставини справи передбачають розвиток права (включно з узагальнюючими обставинами та нечітко врегульованими законом аспектами), це може стати приводом для формування принципів, спрямованих на заповнення прогалини в праві. Розвиток права шляхом тлумачення має особливе значення для галузей права, які недостатньо відображають дійсність, що постійно змінюється.

Як зазначалося, вартість позову була усунута законодавцем як загальний критерій прийнятності апеляції у Bundesgerichtshof, оскільки використання економічних критеріїв для вимірювання важливості судових справ було визнано несправедливим. Раніше ревізія завжди допускалася у справах, вартість позову в яких перевищувала певну суму, а в решті випадків був потрібен дозвіл Bundesgerichtshof. Нова система спрямована на забезпечення рівного доступу до Федерального Верховного Суду незалежно від економічної значущості спору,

якщо він зачіпає фундаментальне правове питання або необхідний для єдності чи розвитку права.

Словенія. У словенській правовій системі існує форма подальшої апеляції з питань права, так звана ревізія (revizija), яка схожа з німецькою моделлю. Вона надає можливість звернутися до Верховного Суду і реалізує його конституційно визначену роль вищого судового органу, відповідального за уніфікацію судової практики. У словенському праві ревізія вважається надзвичайним засобом правового захисту.

До реформ 2008 і 2017 років вирішальним критерієм для прийняття справи до ревізії була винятково вартість позову, яка була встановлена на низькому рівні (близько 4000 євро), що призвело до широкого доступу до Верховного Суду і постійного накопичення нерозглянутих справ.

Після проведених реформ критерій суми спору було скасовано. Тепер допустимість ревізії залежить головним чином від рішення Верховного Суду про надання дозволу. Підкреслюється важлива роль Верховного Суду в уніфікації судової практики та наданні керівних вказівок щодо застосування закону.

Наразі справу приймають до ревізії тільки в тому разі, якщо Верховний Суд дав на це дозвіл. Передбачається, що Верховний Суд повинен надати такий дозвіл, якщо справа зачіпає питання права, що має принципове значення, або якщо розвиток права або збереження єдності судової практики вимагає рішення Верховного Суду. Таким чином, дозвіл на подання ревізійної скарги залежить від значимості справи з об'єктивного погляду, що виходить за межі конкретної справи. Метою ревізії є збереження або досягнення єдності судової практики або забезпечення можливості для вищого судового органу вирішити важливе правове питання і тим самим сприяти розвитку права.

Що стосується процедури отримання дозволу на апеляцію, було реалізовано модель, яка передбачає повне розділення процедури надання дозволу на подання ревізійної скарги та процедури ухвалення рішення по суті ревізійної скарги. Спочатку сторона подає клопотання про надання дозволу, яке має бути зосереджене на аргументах щодо об'єктивної важливості справи (нестала судова практика, важливе правове питання, відступ від єдності судової практики). Лише якщо Верховний Суд надає дозвіл, заявник готує повністю вмотивовану ревізійну скаргу, зосереджуючись на аргументах щодо порушення норм матеріального та процесуального права.

Таким чином, Словенія перейшла від системи, де доступ до Верховного Суду значною мірою визначався вартістю позову, до системи, де основними критеріями відбору справ для ревізії є принципова важливість правового питання, необхідність забезпечення єдності судової практики та сприяння розвитку права. Це схоже з реформою в Німеччині, де також пріоритет віддають публічно-правовій функції Верховного Суду, спрямованій на забезпечення єдності та розвитку права, а не тільки на приватні інтереси сторін.

В Естонії колегія з трьох суддів розглядає апеляції до Верховного Суду для того, щоб визначити, чи є підстави для розгляду у Верховному Суді. Якщо хоча б один суддя, який розглядає справу, вважає, що справу слід прийняти для розгляду у Верховному Суді, справа приймається. Наприклад, у Цивільному

процесуальному кодексі Естонії передбачено, що Верховний Суд приймає касаційну скаргу, якщо 1) окружний суд застосував положення матеріального права вочевидь неправильно, 2) окружний суд значно порушив положення процесуального закону, або 3) винесення рішення за касаційною скаргою має принципове значення для гарантування правової визначеності й розвитку єдиної судової практики та подальшого розвитку законодавства. Правила прийняття рішення про прийняття касаційної скарги є більш-менш однаковими для всіх юрисдикцій.

У **Норвегії** оскаржити рішення, яке буде підпадати під юрисдикцію суду апеляційної інстанції, можна з дозволу Верховного Суду безпосередньо у Верховному Суді. Дозвіл надається лише тоді, коли справа зачіпає особливо важливі питання правового порядку, щодо яких важливо своєчасно отримати висновок Верховного Суду. Виняток, який дозволяє подання апеляції напряду, тлумачиться дуже вузько. Оскільки Верховний Суд не заслуховує свідків, дозвіл на неї буде надаватися в тих справах, де показання свідків є важливими.

У **Великій Британії** заява про дозвіл на *leapfrog appeal* повинна подаватися в першу чергу до суду першої інстанції.

Отже, вибір моделі організації доступу до Верховного Суду впливає на те, чи виконує Верховний Суд переважно *публічну функцію* (забезпечення єдності судової практики та розвиток права) чи *приватну функцію* (вирішення конкретного спору). Судові системи з критеріями відбору, орієнтованими на публічну функцію, які керуються важливістю правового питання та необхідністю забезпечення єдності судової практики, вважаються більш ефективними в контексті підтримання суспільної довіри до судів.

4. Єдність судової практики як складова переговорного процесу і умова вступу держав-кандидатів до Європейського Союзу.

Як вже було зазначено в попередніх підрозділах цього дослідження, єдність судової практики – це складова правової визначеності, що, своєю чергою, є *складовою принципу верховенства права*.

Правова основа отримання членства в ЄС відображена в трьох джерелах: Договір про ЄС (Маастрихтський договір); Декларація Європейської Ради в Копенгагені (Копенгагенські критерії); Рамкові угоди для переговорів з особливими умовами для кожної держави-кандидата.

Згідно зі статтею 2 Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2016/C 202/01)¹¹ (далі також – Договір) Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, *верховенства права* та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин.

У своїй діяльності на міжнародній арені *Союз керується принципами*, які надихнули його власне створення, розвиток і розширення, і які він прагне просувати у світі: демократія, *верховенство права*, універсальність і неподільність прав людини та основних свобод, повага до людської гідності,

¹¹ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2016_202_R_TOC

принципи рівності та солідарності, а також повага до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права (частина перша статті 21 Договору).

Союз визначає і проводить спільну політику та дії, а також працює над досягненням високого рівня співробітництва в усіх сферах міжнародних відносин, зокрема з метою зміцнення та підтримки демократії, *верховенства права, прав людини та принципів міжнародного права* (пункт b частини другої статті 21 Договору).

Хартія Основних прав Європейського Союзу зазначає, що Союз ґрунтується на неподільних, універсальних цінностях людської гідності, свободи, рівності та солідарності; *він базується на принципах демократії та верховенства права*. Він ставить людину в центр своєї діяльності, встановлюючи громадянство Союзу і створюючи простір свободи, безпеки і справедливості¹².

Можливість звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі для будь-якої європейської держави, що шанує його принципи та віддана їх поширенню, передбачена у статті 49 Договору про Європейський Союз (далі також – ДЄС). Теоретично кожна країна може подати заявку на вступ до ЄС. Однак, кандидат повинен виконати для цього низку вимог.

Враховуючи викладені вище положення нормативно-правових актів, які регулюють набуття статусу кандидата на членство в ЄС, можемо дійти висновку, що виконання вимоги будь-якою державою-кандидатом щодо дотримання принципу верховенства права є *однією з обов'язкових умов для вступу держави до Європейського Союзу*. А отже, можна стверджувати про необхідність забезпечення єдності судової практики в судовій системі в цілому та в судах вищих інстанцій для держав-кандидатів.

Після оновлення Європейським Парламентом у травні 2020 року методології вступу до ЄС розділи 23 і 24 *Acquis Communautaire*, до яких включені питання верховенства права, входять до кожного переговорного процесу з державою-кандидатом на вступ до Європейського Союзу.

Окрім України, є п'ять держав-кандидатів на членство в ЄС: Албанія, Північна Македонія, Чорногорія, Сербія та Туреччина.

Албанія у червні 2014 року отримала статус кандидата від ЄС. Згідно з основними результатами Звіту Європейської Комісії щодо процесу вступу Албанії до ЄС¹³ судова система Албанії помірно підготовлена. Албанія продовжує впроваджувати комплексну реформу правосуддя, що призвело до позитивного прогресу. Зокрема, наприкінці 2020 року вона досягла важливої віхи, коли було призначено трьох нових суддів Конституційного Суду. Маючи на посаді сім суддів, Конституційний Суд відновив необхідний кворум з мінімальною кількістю у шість членів для проведення пленарних засідань, таким чином маючи змогу повністю функціонувати. Прогрес також спостерігався у справах Верховного Суду. Верховний Суд відновив свій кворум у березні 2020 року. Із призначенням Вищою судовою радою шести нових суддів у березні

¹² Chapter of Fundamental rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng

¹³ Key findings of the 2021 Report on Albania URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_5276

та липні 2021 року, його склад досяг дев'яти чинних суддів, що робить його повністю функціональним – умова для першої IGC, яка продовжує виконуватися. Тимчасове переоцінювання всіх суддів і прокурорів (процес перевірки) неухильно просувається, продовжуючи давати відчутні результати¹⁴.

Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо процесу вступу Албанії до ЄС за 2024 рік¹⁵ реалізація Наскрізної стратегії правосуддя на 2021–2025 роки все ще потребує вдосконалення. Якість стратегії та її моніторинг загалом задовільні. Проте рівень виконання і звітність компетентних судових установ все ще низька. Крім того, якість статистичних даних залишається низькою. Незалежність і неупередженість судової влади є задовільною в судах вищих інстанцій, включаючи апеляційні суди, і потребує покращення в судах першої інстанції. Зберігається занепокоєння щодо спроб втручання й тиску на судову систему з боку державних службовців і політиків. У травні 2024 року парламент ухвалив нову масштабну реформаторську ініціативу, спрямовану на перегляд законодавства та інституційної архітектури держави в центральних і місцевих органах влади, а також ролі незалежних інституцій, поглиблення реформ у сфері належного врядування, *верховенства права* та боротьби з корупцією в Албанії до 2030 року.

Північна Македонія у грудні 2005 року отримала статус кандидата. Згідно зі Звітом Європейської Комісії за 2021 рік судова система Північної Македонії підготовлена помірно. Було досягнуто певного прогресу щодо імплементації стратегії судової реформи з подальшим виконанням рекомендацій Венеціанської комісії та Групи провідних експертів із *системних питань верховенства права*.

Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо процесу вступу Північної Македонії до ЄС за 2024 рік¹⁶ незалежність і неупередженість судової влади потребує покращення. Серйозною проблемою визначено зовнішнє або політичне втручання. Рівень довіри до судової влади був оцінений як дуже низький. Необхідні подальші зусилля для підвищення прозорості та запобігання спробам здійснювати неправомірний вплив або використовувати залякування. Нова комунікаційна стратегія на 2024–2028 роки, ухвалена в червні 2024 року, зосереджена на зміцненні довіри громадськості до судової влади. Судова рада вжила заходів для підвищення прозорості, зокрема, оприлюднила розклад засідань, протоколи засідань, рішення, звіти та інші відповідні документи на своєму вебсайті, а також розпочала онлайн-трансляцію своїх засідань. У квітні 2024 року розпочалася практика регулярних брифінгів для медіа, які проводяться раз на два місяці. Також уряд ухвалив дорожні карти щодо забезпечення *верховенства права*.

¹⁴ Досвід держави-кандидатів на членство в ЄС та України щодо інституційної спроможності та реалізації державної політики європейської інтеграції. Національне агентство з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua>

¹⁵ Albania 2024 Report. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. 2024 Communication on EU enlargement policy. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/a8eec3f9-b2ec-4cb1-8748-9058854dbc68_en?filename=Albania%20Report%202024.pdf

¹⁶ North Macedonia 2024 Report. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. 2024 Communication on EU enlargement policy. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/5f0c9185-ce46-46fc-bf44-82318ab47e88_en?filename=North%20Macedonia%20Report%202024.pdf

Чорногорія у 2010 році отримала статус кандидата на членство в ЄС і наразі залишається помірно готовою до застосування *acquis* ЄС та європейських стандартів у сфері судової системи та основоположних прав. Станом на 2021 рік у сфері судоустрою прогресу досягнуто не було, а впровадження ключових судових реформ застоювалося.

На 16-й Міжурядовій конференції, що відбулася наприкінці червня 2024 року, ЄС підтвердив, що Чорногорія в цілому виконала проміжні критерії, встановлені для розділів 23 та 24. Станом на 2024 рік у Чорногорії всі переговорні розділи відкриті, шість – попередньо закриті.

За розділом 23 у ході переговорів Чорногорії та ЄС порушувалися актуальні для більшості держав Західних Балкан проблеми. Як і у звітах щодо Хорватії та Сербії, ЄС звернув увагу на відсутність достатніх людських і фінансових ресурсів для належної реалізації повноважень Омбудсмана.

Сербії у березні 2012 року Європейська Рада надала статус кандидата.

Протягом звітнього періоду було досягнуто обмеженого прогресу в судовій системі Сербії. У грудні 2020 року було відновлено конституційну реформу судової системи. Система призначення суддів та оцінки роботи суддів і прокурорів потребує ретельного перегляду після прийняття конституційної поправки, що дозволить набір суддів та професійне зростання на основі меритократичного принципу, оскільки чинна законодавча база не забезпечує достатніх гарантій проти потенційного політичного впливу на судову владу.

Для розділів 23 та 24 були запроваджені вступні, проміжні і заключні критерії. Також Єврокомісія наголосила на необхідності відкрити ці розділи на ранніх стадіях ведення переговорів. Загальний напрям змін методології передбачав посилену увагу до верховенства права, основоположних прав, функціонування демократичних інститутів і реформи державного управління.

Сербія ухвалила у квітні 2016 року План дій за розділом 23. У липні 2016 року на третій Міжурядовій конференції після задоволення Сербією вступних критеріїв було відкрито переговори за розділом 23. На цій конференції ЄС представив 50 проміжних критеріїв до розділу 23 для оцінювання прогресу Сербії. План дій, затверджений у 2016 році, Сербія переглянула у 2020 році, а в січні 2024 року оновила механізм його виконання.

Проміжні критерії до розділу 23 «Судова влада та основоположні права» охоплюють дев'ять різних тематичних підгруп і містять 14 проміжних критеріїв, для виконання яких передбачено орієнтовно 108 заходів. До зазначених підгруп належать такі: 1. Заборона тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання. 2. Омбудсман, провінційний та локальний омбудсмани. 3. Свобода слова, у тому числі свобода та плюралізм медіа. 4. Принцип недискримінації та становище вразливих соціальних груп. 5. Процесуальні гарантії. 6. Становище національних меншин. 7. Становище біженців та внутрішньо переміщених осіб. 8. Заходи проти расизму та ксенофобії. 9. Захист персональних даних.

Туреччину в грудні 1999 року Європейська Рада визнала державою-кандидатом. Згідно зі Звітом Європейської Комісії за 2021 рік судова система Туреччини знаходилася на ранній стадії підготовки. Серйозне відставання, яке

спостерігається з 2016 року, продовжується. Викликає занепокоєння, зокрема, системна відсутність незалежності судової влади та неправомірний тиск на суддів і прокурорів. Новий план дій з прав людини передбачає певні позитивні заходи, але не усуває жодного з ключових недоліків, пов'язаних із незалежністю судової влади.

Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо процесу вступу Туреччини до ЄС за 2024 рік¹⁷ недоліки, пов'язані з незалежністю та неупередженістю судової влади, не були усунуті. Принцип поділу влади і незалежності судової влади закріплені у Конституції та інших нормативно-правових актах, але політизація посилилася. Стратегія судової реформи на 2019–2023 роки та План дій у сфері прав людини на 2021 рік не повною мірою враховують серйозні недоліки судової системи й ситуацію із забезпеченням прав людини в Туреччині, як зазначалося в попередніх звітах. 8-й пакет судової реформи був прийнятий у березні 2024 року, але не вирішує структурних недоліків судової системи належним чином. Імплементация стратегічних документів має бути покращена в усіх сферах. Туреччина залишається на ранній стадії підготовки у сфері *верховенства права* та основоположних прав.

Щодо досвіду держав, які вже отримали статус члена ЄС.

Хорватія. Під час переговорів із Хорватією вимоги ЄС, пов'язані з верховенством права, переважно зосереджувалися на інституційних реформах (наприклад, реформах судової системи, поліції та прокуратури). Переговори за розділом 23 тривали рік – розпочалися в червні 2010 року та завершилися в червні 2011 року.

Поспіх у закритті розділу, низька залученість громадянського суспільства, поверховість проведених реформ, неврахування національних особливостей правового середовища й політизованість рішення про закриття розділу з боку ЄС стали причиною значних проблем із верховенством права в Хорватії після приєднання до ЄС. Для ведення переговорного процесу за розділом 23 у Хорватії була створена робоча група, яка мала п'ять підгруп із таких питань: судова реформа, національне переслідування за воєнні злочини, антикорупційна політика, основоположні права та права національних меншин, повернення і забезпечення житлом біженців. Вони охоплювали 10 заключних вимог, які мала виконати Хорватія для закриття розділу 23. Чотири з них стосувалися блоку «Основоположні права». Ішлося про необхідність посилити захист національних меншин шляхом ефективного виконання Конституційного акта про права національних меншин; розв'язання питань повернення біженців; покращення рівня захисту прав людини; продовження співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії¹⁸.

¹⁷ Türkiye 2024 Report. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. 2024 Communication on EU enlargement policy. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/8010c4db-6ef8-4c85-aa06-814408921c89_en?filename=T%C3%BCrkiye%20Report%202024.pdf

¹⁸ Вступ України до ЄС: як використати досвід Західних Балкан і яка роль громадянського суспільства. URL: <https://zmina.info/articles/vstup-ukrayiny-do-yes-yak-vykorystaty-dosvid-zahidnyh-balkan-i-yaka-rol-gromadyanskogo-suspilstva/>

Румунія. У Пояснювальному меморандумі 2003 року про принципи, пріоритети, проміжні цілі та умови, що містяться у Партнерстві з Румунією щодо вступу до ЄС¹⁹, було наголошено на необхідності розроблення та впровадження Румунією стратегії реформування судової системи, що спрямована на:

- забезпечення повної незалежності судової влади, зокрема шляхом: створення прозорої системи набору та відбору суддів; скасування положень, що дозволяють вищим посадовим особам призначатися суддями без складання іспиту; запровадження прозорих правових процедур для звільнення суддів із посади та притягнення їх до відповідальності за неправомірні дії;

- підвищення професіоналізму суддівського корпусу, зокрема шляхом: удосконалення навчальних програм у Національному інституті магістратури (НІМ); посилення спроможності Навчального центру для секретарів судових засідань проводити як початкову підготовку, так і навчання без відриву від роботи; а також розвитку навчання для інших фахівців у галузі права, таких як адвокати, нотаріуси, судові виконавці, секретарі судових засідань і працівники Міністерства юстиції;

- покращення адміністрування судів, зокрема шляхом: модернізації систем управління справами і документообігу; розробки чітких критеріїв розподілу справ; систематичного впровадження альтернативних засобів вирішення спорів; розширення доступу до безоплатної правової допомоги; модернізації судового обладнання та інфраструктури.

У Звіті про забезпечення верховенства права в Румунії за 2024 рік²⁰ зазначено успіхи держави у сфері реформування системи правосуддя. Зокрема, здійснено прогрес у: завершенні процесу, розпочатого з метою врахування рекомендацій, викладених у висновку Венеціанської комісії щодо законодавства про правосуддя; забезпеченні системи правосуддя відповідними кадровими ресурсами з урахуванням європейських стандартів; вжитті заходів, зокрема на оперативному рівні, для вирішення проблем, які залишаються, щодо розслідування та судового переслідування кримінальних злочинів у судовій системі, у тому числі щодо корупційних злочинів, з урахуванням європейських стандартів.

Також наведено рекомендації щодо виконання Румунією таких завдань: завершити процес, розпочатий з метою врахування рекомендацій Венеціанської комісії щодо законодавства про правосуддя, у тому числі шляхом проведення консультацій та оцінок з метою подальшого вдосконалення такого законодавства; продовжувати докладати зусилля щодо забезпечення системи правосуддя відповідними кадровими ресурсами, враховуючи європейські стандарти; вжити заходів, зокрема на оперативному рівні, для забезпечення ефективного розслідування та судового переслідування кримінальних злочинів у

¹⁹ Explanatory Memorandum to COM(2003)143 - Principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania. URL:

https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdhfdk3hydzc_j9vvik7m1c3gyxp/vi8rm2yw2txu?utm_source=chatgpt.com

²⁰ 2024 Rule of Law Report. Country Chapter on the rule of law situation in Romania. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://commission.europa.eu/document/download/6abcf25f-9e2d-46c0-93f0-4eebb0e10224_en?filename=52_1_58080_coun_chap_romania_en.pdf

судовій системі, у тому числі щодо корупційних злочинів, з урахуванням європейських стандартів.

Болгарія. Під час переговорного процесу в Комплексному моніторинговому Звіті Єврокомісії щодо вступу Болгарії до ЄС за 2005 рік²¹ наголошувалося на обмеженні прогресу в реформуванні досудової стадії, а також на тому, що система правосуддя продовжує страждати від браку підзвітності; процедури здійснення правосуддя залишаються громіздкими й повільними. У Звіті зазначається, що було зроблено певні кроки для покращення функціонування судової системи, але серйозні проблеми залишаються. Судова реформа досягла певного прогресу, але покращення функціонування судової системи залишається вирішальним для забезпечення прозорості, стабільної та надійної правової бази для ведення бізнесу й захисту прав власності. Відбулися затримки з ухваленням Адміністративного процедурного кодексу та переглядом Цивільного процесуального кодексу, які мають важливе значення для прискорення судових процедур, полегшення перегляду адміністративних актів та забезпечення більшої ясності та правової визначеності.

У грудні 2004 року набув чинності Закон про медіацію, що встановив альтернативну позасудову процедуру вирішення спорів. Виконання судових рішень приватними виконавцями в принципі було полегшено законом, прийнятим у травні 2005 року. Продовжено реалізацію Болгарської стратегії інформатизації судової системи, у результаті чого, серед іншого, було розроблено програмне забезпечення для моніторингу справ про неплатоспроможність, яке було встановлено в Міністерстві юстиції та в усіх судах у червні 2005 року.

У Звіті про забезпечення верховенства права в Болгарії за 2024 рік²² зазначено успіхи та недоліки у сфері правосуддя: здійснено прогрес щодо кроків з адаптації відповідної законодавчої бази для уникнення довготривалого відраджання суддів для заміщення вакантних посад з урахуванням європейських стандартів; здійснено прогрес у підготовці законодавчих змін, спрямованих на покращення функціонування Інспекції при Вищій судовій раді та уникнення ризику політичного впливу, зокрема шляхом залучення суддівських органів до відбору її членів; повністю виконано рекомендацію щодо активізації зусиль з адаптації складу Вищої судової ради з урахуванням європейських стандартів щодо рад суддівського корпусу; наразі не досягнуто прогресу в забезпеченні підвищення ефективності розслідувань та надійної історії судового переслідування і винесення остаточних вироків у справах про корупцію на найвищому рівні.

Наведено рекомендації щодо виконання Болгарією таких завдань:

²¹ Bulgaria 2005. Comprehensive Monitoring Report. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/9a434155-aa9f-42cd-97c5-2230cc492c43_en?filename=sec1352_cmr_master_bg_college_en.pdf

²² 2024 Rule of Law Report. Country Chapter on the rule of law situation in Bulgaria. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://commission.europa.eu/document/download/fd6bb85d-4aaa-4c79-88a2-8709edfb2002_en?filename=10_1_58051_coun_chap_bulgaria_en.pdf

- продовжити вжиття заходів для адаптації відповідної законодавчої бази з метою уникнення довготривалого відрядження суддів для заміщення вакантних посад з урахуванням європейських стандартів;
- продовжити роботу над проектом законодавчих змін, спрямованих на покращення функціонування Інспекції при Вищій судовій раді та уникнення ризику політичного впливу, зокрема шляхом залучення суддівських органів до відбору її членів.

III. Висновки.

Європейські стандарти забезпечення єдності судової практики відіграють важливу роль, особливо для країн, які прагнуть інтеграції до Європейського Союзу, і розглядаються як типові норми і принципи, закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи. Для України як держави, що претендує на членство в ЄС, дотримання цих стандартів є обов'язковою умовою.

Європейські стандарти, що забезпечують єдність судової практики, закріплені в таких нормативно-правових документах: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 6); рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які є юридично обов'язковими для України; висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЕС); рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам у сфері правосуддя; Європейська хартія про статус суддів.

Провідну роль у формуванні стабільності та єдності судової практики в державах-членах Європейського Союзу відіграє *касаційна інстанція*. Апеляційні суди також є важливими, особливо коли доступ до верховних судів обмежений. Для забезпечення єдиного застосування законів КРЕС наголошує на важливості публікації судових рішень верховних та апеляційних судів, щоб до них мали доступ не лише сторони справи, а й інші суди, адвокати, прокурори, науковці та громадськість. Також вітається практика стислих викладів судових рішень і добір рішень, що встановлюють важливі стандарти для майбутнього застосування. Крім того, КРЕС звертає увагу на необхідність узгодженості та послідовності застосування правових норм усіма органами влади: законодавчої, виконавчої та судової. Закони мають бути чіткими й зрозумілими, щоб суди могли краще забезпечувати їх єдине застосування. Нарешті, КРЕС підкреслює важливість забезпечення єдиного застосування судами міжнародного та національного права, вказуючи на неприпустимість суперечностей між ними, незалежно від того, чи дотримується держава дуалістичної або моністичної системи права.

Узгоджена та послідовна судова практика є ключовим елементом правової визначеності й верховенства права в державах ЄС. Правові документи не повинні суперечити один одному, а судові рішення повинні ґрунтуватися на них. Аналогічні справи мають розглядатися однаково в межах однієї та різних судових інстанцій. Правові документи не повинні часто змінюватися, а суди мають дотримуватися раніше встановленого тлумачення, за винятком обґрунтованих випадків.

Суди загальної юрисдикції повинні керуватися власними прецедентами (рішеннями у схожих справах) і рішеннями вищих судів. Вищі суди при

перегляді рішень судів нижчих інстанцій повинні використовувати одні й ті самі чіткі та задалегідь відомі правові критерії. Зміна судової практики та створення нових прецедентів допускається лише за об'єктивної необхідності й має бути належним чином обґрунтована. Загалом рішення судів використовуються як орієнтир у багатьох державах-членах ЄС для забезпечення однакового застосування закону та передбачуваності судових рішень, навіть за відсутності законодавчого закріплення доктрини прецеденту.

До переваг послідовної судової практики відносять: скорочення кількості нових справ, підвищення ефективності судів, зниження рівня свавілля, зміцнення ролі судової системи, зменшення побоювань у корупції, забезпечення прозорості та рівності, а також підвищення передбачуваності правової системи. До недоліків слідування прецеденту відносять вплив на незалежність суддів і принцип справедливості, а також можливість перешкоджати врахуванню особливостей конкретних справ.

Спеціальні заходи законодавчого, інституційного й організаційного характеру, які застосовуються для забезпечення єдності судової практики в Італії, Латвії, Литві, Німеччині, Румунії та Франції, викладено в Додатку 1 (Табл. 1).

Незалежність суддів є важливою умовою для справедливого правосуддя, а гармонізація судової практики виступає інструментом для зміцнення правосуддя і забезпечення правової визначеності, за умови поваги до прецедентного права і зобов'язань суддів слідувати рішенням вищих інстанцій із принципових правових питань.

Як зазначалось вище, особливу роль у забезпеченні єдності судової практики та підтримці суспільної довіри до судової системи відіграє касаційна інстанція. Аналіз законодавства засвідчив наявність різних моделей організації доступу до Верховного Суду / касаційної інстанції в Європі. Вибір моделі організації доступу до Верховного Суду впливає на те, чи виконує він переважно публічну функцію (забезпечення єдності судової практики та розвиток права), чи приватну функцію (справедливе вирішення конкретного спору). Судові системи з критеріями добору, орієнтованими на публічну функцію, вважаються більш ефективними у підтримці суспільної довіри до судів.

Касаційна інстанція та ефективно функціонуючі касаційні фільтри, орієнтовані на питання суспільної та правової значущості, сприяють ухваленню послідовних судових рішень і зміцненню верховенства права.

Отже, єдність судової практики розглядають як складову частину правової визначеності, яка, своєю чергою, є складовою частиною принципу верховенства права. Принцип верховенства права є однією з фундаментальних цінностей, на яких ґрунтується Європейський Союз, і які держава-кандидат має поважати та впроваджувати в національній судовій системі.

Виконання вимоги щодо дотримання принципу верховенства права, включно із забезпеченням єдності судової практики в судовій системі загалом і в судах вищих інстанцій зокрема, є однією з обов'язкових умов для вступу держави до Європейського Союзу.

Таким чином, єдність судової практики – не просто бажана характеристика судової системи, а ключовий елемент, що визначає готовність держави-кандидата до інтеграції в Європейський Союз. Її забезпечення демонструє прихильність принципам верховенства права, правової визначеності та спроможність держави застосовувати правові норми послідовно й передбачувано, що є необхідною умовою для функціонування в рамках правового простору ЄС.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

Італія. Згідно зі статтею 101 Конституції Італії²³ судді у своїй діяльності керуються виключно законом. Відповідно до статті 65 Закону Італії «Про судоустрій»²⁴ Верховний касаційний суд, будучи найвищим органом правосуддя, забезпечує точне дотримання та однакове тлумачення закону, єдність національного права, повагу до компетенції різних юрисдикцій; він вирішує конфлікти щодо компетенції та виконує інші обов'язки, покладені на нього законом. Роль Вищого касаційного суду в послідовному та однаковому тлумаченні права полягає у створенні переконливих прецедентів. Проте, оскільки в Італії не існує правила «*stare decisis*», ці прецеденти не є обов'язковими до виконання.

До складу Верховного касаційного суду входять п'ять колегій для розгляду справ у сфері приватного права (включно з трудовим і податковим) та сім колегій, що здійснюють розгляд кримінальних справ. У найбільш важливих справах, а також у разі виникнення питань щодо тлумачення і правильного застосування закону можуть утворюватися об'єднані колегії суддів для розгляду цивільних або кримінальних справ, відповідальні за вирішення конфліктів щодо тлумачення та застосування положень законодавства.

В Італії на Верховний касаційний суд покладено завдання забезпечення дотримання закону та його однакового тлумачення. На відміну від країн загального права, рішення цього суду мають силу лише у справі, якої вони стосуються. Однак, їх, як правило, дотримуються суди нижчих інстанцій, особливо коли йдеться про розгляд рішень, прийнятих об'єднаною колегією суддів. Верховний касаційний суд може підтвердити, скасувати (із поверненням або без повернення справи до суду нижчої інстанції, рішення якого було скасовано) або змінити рішення.

У 2005 році італійський парламент надав виконавчій владі право видавати підзаконні акти для забезпечення однакового застосування законодавства, зокрема в межах цивільної галузі права, з метою запобігання судовим спорам. Як наслідок, у 2006 році законодавчим декретом було запроваджено концепцію мінімального правила «*stare decisis*». А саме, якщо колегія Верховного касаційного суду має намір скасувати прецеденти об'єднаної палати, вона не може зробити це самостійно, а повинна передати справу на розгляд тієї ж об'єднаної палати. Аналогічне правило було запроваджено і в Кодексі адміністративного судочинства²⁵. Це слід вважати формальним механізмом забезпечення єдності судової практики.

Також важливу роль у забезпеченні єдності (напівформальний механізм) відіграє Служба документації Верховного касаційного суду – структурний підрозділ суду, до складу якого входять судді, які здійснюють класифікацію судових рішень і попереджають про виникнення суперечливих тлумачень. База

²³ La Costituzione. URL: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione>

²⁴ Regio Decreto 30 gennaio 1941, n. 12. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1941-01-30;12>

²⁵ Decreto Legislativo 2 luglio 2010, n. 104. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2010-07-02;104>

даних рішень, підготовлена цією службою, широко використовується суддями та юристами-практиками.

Наразі Конституційний Суд Італії тлумачить різні правові рамки, залежно від того, чи стосується справа законодавства Європейського Союзу або міжнародного права. У сфері права ЄС Конституційний Суд визнав, що право ЄС має пріоритет над італійським у рамках так званої доктрини компетенції, встановивши, що європейське право не є ієрархічно вищим за національне, але має сферу компетенції, в яку національне право не може входити. Проте Конституційний Суд залишив за собою останнє слово: якщо європейське право порушує основні принципи Конституції або фундаментальні права людини, то суд може сам оголосити європейське право незастосовним.

Що стосується міжнародного права та Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), судді не можуть відмовити у застосуванні національного законодавства, навіть якщо воно суперечить нормам Конвенції в інтерпретації Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Національні суди можуть лише передавати такі справи до Конституційного Суду з метою вирішення питання щодо скасування відповідного законодавства через його несумісність із принципами Конституції Італії. ЄСПЛ займає проміжну позицію між Конституцією і національним законодавством. Тому суддя також може безпосередньо використовувати Конвенцію як орієнтир для тлумачення національного законодавства. Це можливо, якщо не існує прямого і явного конфлікту.

Рішення європейських судів впливають на прийняття судових рішень так само, як і національне прецедентне право. Судді здебільшого керуються перекладеною судовою практикою, що має відношення до Італії, у той час як невеликий відсоток суддів знайомі та слідкують за розвитком прецедентного права європейських судів через мовний бар'єр.

Таким чином, Верховний касаційний суд відіграє ключову роль у тлумаченні національного законодавства та забезпеченні єдності судової практики в державі, хоча в Італії не існує жорсткого правила «*stare decisis*». Водночас такі формальні механізми, як запровадження мінімального «*stare decisis*» в 2006 році та діяльність Служби документації Верховного касаційного суду із класифікації судових рішень і попередження щодо виникнення суперечливих тлумачень, сприяють підтримці однаковості судової практики.

Крім того, у тлумаченні національного законодавства право ЄС має пріоритетність. При цьому Конституційний Суд Італії зазначає, що якщо європейське право порушує основні принципи Конституції або фундаментальні права людини, то суд може відмовитися від застосування такого права.

Отже, хоча судова практика Італії формально не підпорядкована жорстким прецедентам, існують механізми (формальні та напівформальні), які забезпечують однакове тлумачення суддями законодавства, що сприяє стабільності й передбачуваності правосуддя в державі.

Латвія. Відповідно до статті 83 Конституції Латвії²⁶ судді є незалежними і у своїй діяльності керуються виключно законом. Згідно із Законом про судову

²⁶ Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

систему²⁷ судова влада здійснюється відповідно до принципу верховенства права. Засади та порядок розгляду судових справ визначаються Конституцією, цивільним процесуальним²⁸, кримінально-процесуальним²⁹ та адміністративно-процесуальним³⁰ законами, а також Законом про збереження і використання документів колишнього Комітету державної безпеки та встановлення факту співпраці осіб із КДБ³¹. Принципи та порядок розгляду земельно-кадастрових справ визначаються Законом про земельну книгу³² та іншими нормативно-правовими актами, які регулюють реєстрацію нерухомого майна і підтвердження прав на нього в земельних книгах. Діяльність Конституційного Суду регулюється Законом про Конституційний Суд³³, а військових судів – Законом про військові суди³⁴.

Формування єдиної судової практики у Латвії забезпечується Верховним Судом (далі також – Сенат). До складу Верховного Суду входять Департамент з питань адміністративних справ, Департамент з питань цивільних справ і Департамент з питань кримінальних справ. У рамках системи судової інформації Верховний Суд створює базу даних судової практики. Рішення Сенату, які мають значення для формування єдиної судової практики, систематизуються в цій базі даних як у хронологічному порядку, так і за категоріями справ, а також готуються індекси нормативно-правових актів, застосованих у постановах суду, та цитованих постанов. Порядок відбору та обробки інформації для включення до бази даних судової практики визначається Головою Верховного Суду за погодженням з Міністерством юстиції. Готуються та публікуються тези рішень, які є прецедентними висновками Верховного Суду, що мають важливе значення для розвитку права. Рішення, які містять важливі правові висновки, додаються до відповідного нормативно-правового акта на сайті законодавства likumi.lv.

Крім того, Відділ судової практики та досліджень Верховного Суду (далі – Відділ судової практики та досліджень або Відділ) у співпраці з сенаторами та запрошеними експертами узагальнює судову практику, проводить дослідження з актуальних питань права, відбирає і систематизує рішення відповідно до сфери департаментів Сенату та оновлює базу даних судової практики. Працівники Відділу готують огляди, резюме й інформаційні матеріали, які містять пропозиції щодо формування єдиної судової практики. Таким чином, діяльність Відділу судової практики та досліджень слід розглядати як напівформальний механізм забезпечення єдності судової практики. Роз'яснення з питань застосування законодавства, які приймає Сенат, не є обов'язковими для судів, однак Закон про судову систему надає можливість

²⁷ Par tiesu varu. URL: <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu>

²⁸ Civilprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>

²⁹ Kriminālprocesa likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>

³⁰ Administratīvā procesa likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/55567-administrativa-procesa-likums>

³¹ Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57277-par-bijusas-valsts-drosibas-komitejas-dokumentu-saglabasanu-izmantosanu-un-personu-sadarbibas-fakta-ar-vdk-konstatesanu>

³² Zemesgrāmatu likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/60460-zemesgramatu-likums>

³³ Satversmes tiesas likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/63354-satversmes-tiesas-likums>

³⁴ Karatiesu likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/104829-karatiesu-likums>

Пленуму Верховного Суду обговорювати актуальні питання тлумачення нормативно-правових норм³⁵.

Закон про судову систему передбачає, що Голова Верховного Суду може скликати загальні збори сенаторів відповідного департаменту Сенату, які формулюють свою думку з питань тлумачення і застосування правових норм у формі рішення. Голови регіональних та окружних (міських) судів сприяють формуванню єдиної судової практики, організовують обговорення актуальних питань застосування чинного законодавства та судової практики.

Конституційний Суд Латвії, як правило, самостійно оцінює необхідність використання іноземних прецедентів для обґрунтування того чи іншого висновку та здійснює аналіз цих прецедентів. Рішення Конституційного Суду майже завжди містять посилання на рішення іноземних судів, а не на окремі думки, що їх доповнюють. Здебільшого в рішеннях Конституційного Суду посилання на іноземні прецеденти подаються шляхом лаконічного роз'яснення змісту відповідного висновку та контексту його застосування у справі, що розглядається. Проте, досить часто рішення містять розгорнуті цитати з іноземних прецедентів. Загалом, Конституційний Суд посилається на рішення іноземних конституційних судів або інших інституцій, що мають аналогічні повноваження³⁶.

Відповідно до статті 589 Кримінального процесуального закону тлумачення норм права, що викладене в рішенні суду касаційної інстанції, є обов'язковим для суду, який повторно розглядає справу. Аналогічна норма міститься у статті 476(1) Цивільного процесуального закону. Водночас слід зазначити, що висновки, викладені в рішеннях суду касаційної інстанції щодо тлумачення тих чи інших питань права або правових норм, можуть широко використовуватися як в інших рішеннях суду касаційної інстанції, так і в рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій для обґрунтування їх думки щодо відповідного правового питання. Це також пов'язано з тим, що такі висновки сприяють однаково розумінню правової норми та однаково її застосуванню. Не заперечуючи, що дотримання судової практики призводить до правової визначеності та передбачуваності, а також зміцнює довіру громадян до справедливої роботи судової влади, що є необхідним у правовій державі, та отримання нових висновків, які повністю відповідають правовій системі та забезпечують право на справедливий суд, суд касаційної інстанції може визнати, що існують підстави для зміни судової практики. Верховний Суд не часто змінює судову практику у кримінальних справах, ретельно оцінюючи, чи є підстави для такої зміни, і чи є вона наслідком винесення нових висновків або внесення змін до законодавства³⁷.

Конституція Латвії прямо не визнає міжнародне право частиною національної правової системи. Проте, латвійські процесуальні закони

³⁵ The Supreme Court of the Republic of Latvia the Senate. URL: <https://www.at.gov.lv/media/A2He2kZDZFkLyPF09yrcHwwiwztmSrUV.pdf>

³⁶ Foreign precedents in the case-law of the Latvian Constitutional Court. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/EJPM/2017/1/22-36.pdf>

³⁷ Questionnaire on the Judicial precedent. URL: https://www.cortedicassazione.it/resources/cms/documents/Questionnaire_on_the_judicial_precedent_Report.pdf

визначають міжнародне право як джерело права (стаття 5(1) Цивільного процесуального закону, стаття 15(1) Адміністративного процесуального закону, стаття 2(1) Кримінального процесуального закону).

Правовою основою для використання преюдиційних рішень у судах Латвії є право ЄС. Крім того, національні судді мають можливість направляти запити до Суду ЄС. Так, стаття 5.1 Цивільного процесуального закону передбачає, що відповідно до правових норм Європейського Союзу суд звертається із запитом до Суду ЄС щодо тлумачення або чинності положень права Європейського Союзу для винесення попереднього рішення. За роки членства Латвії в ЄС застосування європейського законодавства національними судами постійно покращувалося, що пов'язано з широкими освітніми програмами у сфері права ЄС, організованими для латвійських суддів, а також зі зростанням впевненості суддів у застосуванні європейського законодавства через набутий досвід роботи із законодавством ЄС та рішеннями Суду ЄС³⁸. Проведення відповідних освітніх програм для латвійських суддів є неформальним механізмом забезпечення єдності судової практики.

Основна частина практики застосування законодавства ЄС серед латвійських судів здійснюється адміністративними судами, зокрема у такій сфері, як податкове право. Адміністративні суди також розглядають справи, пов'язані зі вторинним законодавством ЄС, включаючи директиви щодо оподаткування, державних закупівель, корпоративного права й навколишнього середовища. Порівняно з адміністративними судами, суди загальної юрисдикції застосовують право ЄС меншою мірою. справи найчастіше стосуються питань міжнародного приватного права, які регулюються нормативними актами Європейського Союзу. Як правило, латвійські суди в цивільних справах уникають прямого використання термінів «пряма дія» або «непряма дія», а просто використовують директиви в поєднанні з відповідним національним законодавством. У вирішенні кримінальних справ вплив законодавства ЄС є незначним, зокрема, рідко можна знайти навіть непряме посилання на право ЄС. У тих рішеннях, в яких згадується європейське законодавство, судді роблять посилання на відповідні норми з певною мірою обережності та невизначеності³⁹.

Отже, латвійська судова система ґрунтується на принципах верховенства права й незалежності суддів, що чітко визначено Конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Судова практика в державі формується через діяльність Верховного Суду, регіональних та окружних (міських) судів. Особлива увага приділяється узагальненню судових практик, тлумаченню правових норм і формуванню єдиної судової практики, що є важливим для стабільності правової системи та забезпечення справедливості.

Використання міжнародного права, зокрема норм Європейського Союзу, активно застосовується в судовій практиці Латвії, особливо в адміністративних судах, хоча в інших сферах, таких як кримінальне право, його вплив є менш значним. У Латвії використовуються напівформальні і неформальні механізми

³⁸ Application of the EU law in Latvian courts. URL: https://www.researchgate.net/publication/359142959_Application_of_the_EU_law_in_Latvian_courts

³⁹ Там само.

забезпечення єдності судової практики. Усе це підтверджує орієнтацію Латвії на забезпечення правової визначеності та передбачуваності через дотримання єдності судової практики, що сприяє довірі громадян до судової влади та зміцненню правової держави.

Литва. Конституція Литви⁴⁰ не передбачає регулювання однакового застосування закону. Стаття 109 Конституції встановлює, що судді при розгляді справ зобов'язані керуватися виключно законом. Відповідно до доктрини Конституційного Суду Литви прецеденти є джерелом права, а їх врахування – умовою однакового (узгодженого, послідовного) застосування судової практики разом із закріпленим у Конституції принципом справедливості. Єдину судову практику формують суди загальної юрисдикції, а також спеціалізовані суди.

Закон про суди⁴¹ передбачає, що Верховний Суд Литви (далі також – Верховний Суд) формує єдину судову практику судів загальної юрисдикції при тлумаченні і застосуванні законів та інших нормативно-правових актів. Верховний Суд розглядає справи виключно з питань права. Основним завданням Верховного Суду як класичного касаційного суду є забезпечення однакової судової практики судів загальної юрисдикції в державі за допомогою прецедентів, сформульованих у касаційних рішеннях.

Відповідно до Закону про суди формування єдиної судової практики адміністративних судів здійснюється Вищим адміністративним судом Литви (далі – Вищий адміністративний суд). Із метою розвитку та забезпечення однакового тлумачення і застосування законодавства Верховний Суд та Вищий адміністративний суд аналізують практику судів національних, Європейського Союзу та міжнародних судів, інші джерела права, готують узагальнення та огляди судової практики, оприлюднюють інформацію про свою діяльність. Рішення, прийняті Верховним Судом і Вищим адміністративним судом, не конкурують між собою.

Крім того, законом встановлено, що при розгляді справ національні суди застосовують норми права Європейського Союзу і керуються рішеннями судових установ ЄС, а також їх попередніми рішеннями щодо тлумачення та чинності правових актів Союзу. Ухвалюючи рішення у відповідних категоріях справ, суди пов'язані власними та встановленими судами вищих інстанцій правилами тлумачення права, сформульованими в аналогічних або істотно подібних справах. Відповідно, судовий прецедент розглядається як джерело права у вертикальному і горизонтальному аспектах. Зміна судової практики та розробка нових підходів до тлумачення норм права в аналогічних або істотно подібних справах можливі виключно у випадках об'єктивної необхідності.

У конкуренції прецедентів (за наявності різних рішень, прийнятих судами в аналогічних справах) до уваги беруться прецеденти, створені судом вищої інстанції. Також слід враховувати час створення прецеденту та інші суттєві фактори, наприклад: чи відображає конкретний прецедент усталену судову практику або це лише одиничний випадок; переконливість аргументації рішення; склад суду, який ухвалив рішення (чи рішення ухвалювалося одноособово,

⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija20220522.htm>

⁴¹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5825/asr>

палатою суддів або розширеною палатою суддів, або складом (колегією) суду); чи були висловлені різні думки суддями; можливі суттєві зміни (соціальні, економічні тощо), які мали певний вплив на ухвалені рішення тощо. У деяких випадках єдину практику формують органи виконавчої влади та правоохоронні органи. Наприклад, практика застосування трудового законодавства формується Державною інспекцією з питань праці, практика застосування податкового законодавства – Державною податковою інспекцією тощо.

Литва має формальні механізми для забезпечення єдності судової практики. Законодавча база вимагає, щоб: 1) правове регулювання, встановлене в нормативно-правових актах, було логічним, послідовним, стислим, зрозумілим, точним, чітким і недвозначним; 2) правові норми узгоджувалися між собою; 3) нормативно-правові акти нижчої юридичної сили не могли суперечити нормативно-правовим актам вищої юридичної сили; 4) під час підготовки законів паралельно розроблялися відповідні механізми правозастосування.

Також у Литві застосовуються напівформальні механізми забезпечення єдності судової практики. Так, окремі підрозділи в судах вищої інстанції надають суддям та працівникам суду звіти, висновки й іншу інформацію, пов'язану з формуванням судової практики, за необхідності – вносять пропозиції щодо її уніфікації.

Міжнародні договори, ратифіковані парламентом Литви, є частиною правової системи держави і повинні застосовуватися на рівні з національними законами. Положення міжнародних правових актів, як правило, включаються в національне законодавство, хоча в деяких випадках міжнародні акти застосовуються безпосередньо. Крім того, у разі невідповідності між міжнародними договорами та національним законодавством, міжнародні договори мають пріоритет. Відповідно, Конституційний Закон про членство Литовської Республіки в Європейському Союзі⁴² передбачає, що правові норми Європейського Союзу складають правову систему Литви. У своїх процесуальних рішеннях під час формування судової практики Верховний Суд, Вищий адміністративний суд та суди нижчих інстанцій беруть до уваги рішення, ухвалені Європейським судом з прав людини та Судом ЄС.

Таким чином, у Литві судові прецеденти є важливим джерелом права, необхідним для забезпечення однакового застосування судової практики. Верховний Суд Литви формує єдину судову практику судів загальної юрисдикції, а Вищий адміністративний суд – адміністративних судів, при тлумаченні і застосуванні законів та інших нормативно-правових актів. Задля розвитку та забезпечення однакового тлумачення і застосування законодавства Верховний Суд та Вищий адміністративний суд, серед іншого, здійснюють аналіз практики судів національних, Європейського Союзу та міжнародних судів.

Під час розгляду справ національні суди застосовують законодавство і керуються рішеннями судових установ Європейського Союзу та їхніми

⁴² Lietuvos Respublikos konstitucinis aktas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje. URL: https://www.lrs.lt/upl_files/Lietuvos_pirmininkavimas_ES/dokumentai/LIETUVOS_RESPUBLIKOS_KONSTITUCINIS_AKTAS.pdf

попередніми рішеннями. Суди враховують не тільки прецеденти, створені судами вищих інстанцій, але й власні в подібних справах. Проте, у разі конкурування судових прецедентів пріоритет мають ті, що створені судом вищої інстанції. Також приймаються до уваги такі фактори, як: відповідність прецеденту усталеній судовій практиці; переконливість аргументації рішення; склад суду, який ухвалив рішення; висловлення різних думок суддями; наявність суттєвих змін (соціальних, економічних тощо), які мали вплив на ухвалене рішення, та інші.

Литва має формальні та напівформальні механізми для забезпечення єдності судової практики. Міжнародні договори, ратифіковані парламентом Литви, є невід'ємною частиною правової системи держави та застосовуються на рівні з національними законами, з пріоритетом у випадку невідповідності. У процесі формування судової практики Верховний Суд, Вищий адміністративний суд та суди нижчих інстанцій враховують рішення Європейського суду з прав людини та Суду ЄС.

Німеччина. Конституція Німеччини⁴³ закріплює складові принципи верховенства права, такі як: доступ до правосуддя (стаття 19 (4)); поділ влади, згідно з яким законодавча, виконавча і судова гілки влади залишаються окремими і незалежними одна від одної (стаття 20); право на законного суддю (стаття 101 (1)); право на судовий розгляд (стаття 103 (1)); відсутність покарання без закону (стаття 103 (2)); заборона подвійного покарання (стаття 103 (3)) та інші. Правове регулювання судоустрою та судочинства в Німеччині забезпечено Законом про судоустрій⁴⁴, Законом про Федеральний Конституційний Суд⁴⁵, Законом про трудові суди⁴⁶, Кодексом адміністративного судочинства⁴⁷, Фіскальним судовим кодексом⁴⁸ та Законом про соціальні суди⁴⁹.

Оскільки правова система Німеччини належить до континентальної, де основним джерелом права є національне законодавство, судові рішення залишаються обов'язковими лише для сторін конкретних справ. Проте, рішення вищих судових інстанцій де-факто мають обов'язкову юридичну силу.

Однакове застосування закону в основному досягається федеральними судами та Федеральним Конституційним Судом. Зокрема, вони забезпечують єдине застосування і розвиток права, а також надають роз'яснення фундаментальних його положень. Хоча обов'язковість рішень і постанов федеральних судів технічно обмежена рамками окремої справи, загальна судова практика вказує на те, що суди нижчих інстанцій дотримуються їх тлумачення закону.

Німеччина має особливу судову структуру, що складається з п'яти вищих федеральних судів: Федеральний Верховний Суд, Федеральний адміністративний суд, Федеральний фінансовий суд, Федеральний суд з питань

⁴³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

⁴⁴ Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/BJNR005130950.html>

⁴⁵ Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (Bundesverfassungsgerichtsgesetz - BVerfGG). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/BJNR002430951.html>

⁴⁶ Arbeitsgerichtsgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/arbfgg/>

⁴⁷ Verwaltungsgerichtsordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/>

⁴⁸ Finanzgerichtsordnung (FGO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/fgo/BJNR014770965.html>

⁴⁹ Sozialgerichtsgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/sgg/>

праці та Федеральний соціальний суд. Рішення Федерального Конституційного Суду є остаточними. Наприклад, у разі встановлення невідповідності певного закону Конституції, таке рішення суду має таку ж обов'язкову юридичну силу, як і національне законодавство.

Кожен федеральний суд складається з різних палат, які повинні забезпечувати винесення рішень в однаковий спосіб. Палата, яка хоче відхилитися від рішення, прийнятого іншою палатою, повинна звернутися до останньої із запитом щодо того, чи вона все ще дотримується (попереднього) рішення / висновку.

Однакове застосування права забезпечується на горизонтальному рівні в рамках Федерального Верховного Суду, у складі якого існує дві палати – Федеральна судова палата у цивільних справах і Федеральна судова палата у кримінальних справах. У випадку, коли відповідна палата вважає, що судова практика у конкретних справах є помилковою і тому повинна бути змінена, вона звертається із запитом до іншої палати з питанням щодо дотримання старого тлумачення. Потім справа передається на розгляд Об'єднаної палати суддів (Великого сенату), до складу якої входять голова суду та по одному судді від кожної палати, для вирішення розбіжностей у поглядах і прийняття єдиного рішення.

Палати Федерального Верховного Суду можуть вимагати від Об'єднаної палати суддів прийняття рішення, що має фундаментальне значення, з метою розвитку правових принципів або забезпечення єдності судової практики. Такі рішення є обов'язковими. Для відступлення від рішення, вже прийнятого Об'єднаною палатою суддів, необхідний повторний його перегляд цією палатою. Передача справи на розгляд Об'єднаної палати суддів не є юридичним обов'язком і допускається лише в тому випадку, якщо відповідь на поставлені питання є важливою для розвитку права в загальному контексті (має преюдиціальне значення або формує матеріальне чи процесуальне право).

Крім Федерального Верховного Суду, інші федеральні суди також мають подібні процедури щодо гарантування однакового застосування закону. Спеціалізовані палати у справах сімейного права вищих регіональних судів розробили керівні принципи застосування законодавства про аліменти. Існують навіть керівні принципи, які застосовуються в усіх юрисдикціях вищих регіональних судів.

У Німеччині не існує формальних механізмів забезпечення однакового застосування законодавства. Проте, рішення федеральних судів мають неформальну обов'язкову силу. Судова практика визнана важливим інструментом забезпечення верховенства права, і її переважно дотримуються судді нижчих судових інстанцій.

Німеччина ефективно використовує механізм подачі справ до Суду ЄС у разі виникнення труднощів із тлумаченням європейського права. Виконання судового рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) або іншого наднаціонального суду є обов'язковим у Німеччині. Федеральний Конституційний Суд постановив, що всі суди в Німеччині повинні враховувати рішення ЄСПЛ при тлумаченні закону, навіть якщо вони стосуються інших

держав. Крім того, рішення Суду ЄС мають обов'язкову силу в питаннях європейського права, які мають відношення до справи, що розглядається.

Таким чином, Німеччина належить до континентальної правової системи, де національне законодавство є головним джерелом права. Проте, рішення вищих судів забезпечують єдність національної судової практики. Федеральний Верховний Суд забезпечує однакове застосування права на горизонтальному рівні. У разі виникнення розбіжностей у поглядах між палатами Федерального Верховного Суду щодо правильності судової практики, відповідна справа передається на розгляд Об'єднаної палати суддів (Великого сенату) для прийняття єдиного рішення. Інші федеральні суди Німеччини також мають подібні процедури щодо гарантування однакового застосування закону. Рішення європейських та національних судів мають однаковий вплив на процес прийняття судових рішень у Німеччині.

Румунія. Забезпечення послідовності в національній судовій практиці Румунії здійснюється Вищим касаційним судом. Відповідно до статті 126(3) Конституції Румунії⁵⁰ Вищий касаційний суд забезпечує однакове тлумачення і застосування закону іншими судами, відіграючи фундаментальну роль у вирішенні або роз'ясненні правових питань, які створили або можуть створити неоднакову судову практику, за допомогою уніфікаційних механізмів, регламентованих законом, а саме: оскарження в інтересах закону та винесення попереднього рішення. Окрім цих прямих, чітко регламентованих механізмів, Вищий касаційний суд також створив низку непрямих механізмів для уніфікації судової практики, тобто для запобігання виникненню розбіжностей, шляхом розповсюдження судових керівних принципів. Слід зазначити, що в Румунії судовий прецедент не є джерелом права. Із цього погляду, онлайн-публікація всієї судової практики Вищого касаційного суду та вільний доступ до неї, а також до досліджень та узагальнень є частиною реєстру позитивних практик, що був ініційований з метою поширення думки Вищого касаційного суду щодо спірних правових питань⁵¹.

Організацію судової влади в Румунії врегульовано Законом про судоустрій⁵². Відповідно до статті 27(2) цього Закону Голова Вищого касаційного суду може погодити отримання судьями інформації в апараті суду щодо правильного та однакового застосування законодавства, для ознайомлення із судовою практикою Вищого касаційного суду, а також для виявлення ситуацій, які обґрунтовують пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Основні методи досягнення єдності судової практики в галузі цивільного права передбачені Цивільним процесуальним кодексом Румунії (далі – ЦПК)⁵³, до них належать оскарження в інтересах права та повідомлення Вищого касаційного суду для винесення попереднього рішення. Ці механізми включені до титулу III книги II ЦПК. Оскарження в інтересах права визнається

⁵⁰ The Constitution of Romania. URL: <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania>

⁵¹ National Network for the Unification of Jurisprudence. URL: https://www.iccj.ro/en/digital-library/national_network_for_the_unification_of_jurisprudence/

⁵² Law No. 304 of June 28, 2004 (republished) on judicial organization. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/252100>

⁵³ Codul de procedură civilă din 1 iulie 2010. URL: <https://legislatie.just.ro/public/detaliudocument/177197>

законодавцем як специфічний механізм, необхідний для забезпечення єдності у тлумаченні та застосуванні закону всіма судами в разі ухвалення різних за змістом судових рішень стосовно одного й того самого правового питання. Мета такого процесуального інструменту полягає в тому, щоб визначити правильний метод тлумачення правового тексту, який може мати різні інтерпретації.

Скарга в інтересах закону розглядається колегією суддів у складі голови або, за його відсутності, одного із заступників голови Вищого касаційного суду, голів судових палат у його складі, а також 20 суддів, з яких 14 суддів із палати (палат), до юрисдикції якої (яких) належить правове питання, що було по-різному вирішене судами, та 2 суддів з інших палат. Головою колегії є голова Вищого касаційного суду, або один із його заступників. Суб'єктом права на оскарження в інтересах права є Генеральний прокурор, що подає відповідну скаргу за власною ініціативою або за дорученням Міністра юстиції, Пленуму Вищого касаційного суду, пленумів інших окружних апеляційних судів, а також Омбудсмана. Умови прийнятності такої скарги передбачають те, що вона повинна містити посилання на правове питання, яке було по-різному вирішене судами загальної юрисдикції у декількох судових рішеннях, що є остаточними. Відповідні судові рішення додаються до заяви. Скарга в інтересах закону має бути розглянута Вищим касаційним судом протягом трьох місяців з дня її надходження до суду, а рішення має бути прийняте не менш як двома третинами від кількості суддів колегії. Утримання від голосування не допускається. Своїм рішенням суд задовольняє клопотання про розгляд скарги в інтересах закону або відхиляє її як неприйнятну. Якщо клопотання задовольняється, суд ухвалює рішення щодо відповідної справи із зазначенням правильного тлумачення закону. Судове рішення публікується в Офіційному віснику Румунії.

Рішення, винесене за скаргою в інтересах закону, є обов'язковим для всіх судів, починаючи з дати його публікації. Воно також застосовується до поточних судових проваджень, а не тільки до тих, які були відкриті після публікації відповідного рішення в Офіційному віснику Румунії. При цьому тлумачення, надане судами правовим текстам, не повинно суперечити тлумаченню, наданому Вищим касаційним судом.

Якщо в ході судового розгляду колегія Вищого касаційного суду, апеляційного суду або суду, якому доручено вирішення справи в останній інстанції, встановить, що питання права, від з'ясування якого залежить вирішення справи по суті, є новим, і за яким Вищий касаційний суд не виносив рішення, вона може звертатися із запитом до Вищого касаційного суду щодо винесення попереднього рішення, що спрямоване на вирішення питання права в принципі.

Повідомлення Вищого касаційного суду не підлягає оскарженню і повинно містити мотиви, які підтверджують його прийнятність, а також думку колегії суддів, яка розглядає справу. Судове провадження, яке призвело до повідомлення Вищого касаційного суду, призупиняється. Рішення про врегулювання, винесене щодо відповідного спірного питання, є обов'язковим із дати його публікації в Офіційному віснику Румунії для суду, який звернувся до

Вищого касаційного суду із запитом, а також для інших судів, органів влади тощо.

Відповідні механізми також передбачені Кримінальним процесуальним кодексом Румунії (далі – КПК)⁵⁴. Так, відповідно до статті 472 КПК заява в інтересах закону є прийнятною лише за умови надання доказів того, що правові питання, які становлять предмет судового рішення, були по-іншому вирішені в остаточних судових рішеннях, які додаються до заяви. Також статтею 475 КПК встановлено умови щодо звернення колегії Вищого касаційного суду, апеляційного суду або суду, якому доручено вирішення справи в останній інстанції, до Вищого касаційного суду з проханням винести попереднє рішення з метою вирішення питання права.

Із серпня 2023 року Наказом № 253/18.08.2023 Голови Вищого касаційного суду⁵⁵ було створено Національну мережу з уніфікації судової практики (далі – Національна мережа) – широкомасштабну ініціативу, яка відображає прагнення Вищого касаційного суду вдосконалити існуючі механізми усунення розбіжностей у національній судовій практиці та забезпечити передумови для її узгодження. Національна мережа має подвійний функціонал – з одного боку, вона дозволяє суддям національних судів звертатися до бази даних щодо того, як Вищий касаційний суд вирішував питання неоднакової практики – або через прямі механізми, або через принципіві рішення, а з іншого боку, вона дозволяє апеляційним судам повідомляти в режимі реального часу про випадки неоднакової практики, що виявлені в їх юрисдикції. Робота Національної мережі забезпечується суддями Вищого касаційного суду і апеляційних судів. Зокрема, вони повідомляють Національну мережу щодо неоднакової практики і правових проблем, які виникають у палатах судів, в яких вони працюють. Також судді поширюють принципіві рішення Вищого касаційного суду, забезпечуючи єдність національної судової практики на державному рівні. Робота Національної мережі координується централізовано суддею Вищого касаційного суду, який призначається наказом голови цього суду⁵⁶.

Також важливо відзначити вплив Суду ЄС на забезпечення єдності судової практики Румунії. Так, Суд ЄС відповів на питання, чи слід тлумачити право Європейського Союзу як таке, що виключає національну норму або практику, згідно з якою національні суди загальної юрисдикції не компетентні розглядати питання сумісності права ЄС з національним законодавством або практикою, якщо конституційний суд відповідної держави-члена встановив, що національне законодавство або практика сумісні з конституційними нормами. Так, Суд ЄС зазначив, що положення статті 4(2) Договору про Європейський Союз⁵⁷, що стосуються національної ідентичності, через її політичну та конституційну складові не мають на меті та не мають наслідком уповноваження

⁵⁴ Codul de procedură penală din 1 iulie 2010 (*actualizat*). URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/185907>

⁵⁵ Ordinul nr. 253/ICCJ din 18.08.2023. URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2023/08/ordin-ICCJ.pdf>

⁵⁶ National Network for the Unification of Jurisprudence. URL: https://www.iccj.ro/en/digital-library/national_network_for_the_unification_of_jurisprudence/

⁵⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

конституційного суду держави-члена не застосовувати норму права Європейського Союзу. Ця відповідь щодо принципу верховенства права ЄС полягала в тому, що при здійсненні повноважень Суду ЄС відповідно до другого абзацу статті 267 ДФЕС національний суд повинен, коли він визнає це доцільним, ігнорувати рішення національного конституційного суду, беручи до уваги тлумачення Суду ЄС, якщо такі рішення не відповідають праву Європейського Союзу, і відмовлятися, якщо доцільно, застосувати національне законодавство, у тому числі з конституційним статусом, яке вимагає виконання рішень цього конституційного суду, навіть якщо національний суд був зобов'язаний відповідно до національних процесуальних норм виконувати рішення національного конституційного суду⁵⁸.

Таким чином, судовий прецедент в Румунії не є джерелом права. Організація судової влади в цій державі врегульована Законом про судоустрій. Встановлення і підтримання послідовності в національній судовій практиці здійснюється Вищим касаційним судом за допомогою уніфікаційних механізмів, регламентованих законом, таких як: оскарження в інтересах закону та винесення попередньої постанови. Окрім цих прямих механізмів Вищий касаційний суд також створив низку непрямих механізмів для уніфікації судової практики шляхом розповсюдження судових керівних принципів.

Національна мережа з уніфікації судової практики, що створена у 2023 році Наказом № 253/18.08.2023 Голови Вищого касаційного суду, спрямована на вдосконалення існуючих механізмів усунення розбіжностей у національній судовій практиці та забезпечення передумов для її узгодження. Ця мережа дозволяє суддям національних судів звертатися до бази даних щодо питання вирішення Вищим касаційним судом проблеми неоднакової практики, а також надає можливість апеляційним судам повідомляти в режимі реального часу про випадки неоднакової практики, що виявлені в їх юрисдикції. Такі методи забезпечення єдності судової практики, як оскарження в інтересах закону та винесення попередньої постанови, передбачені цивільним процесуальним і кримінальним процесуальним законодавством Румунії.

Вплив Суду ЄС є критично важливим для забезпечення єдності судової практики Румунії та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Рішення Суду ЄС підтверджують верховенство права ЄС, що вимагає від національних судів Румунії дотримуватися принципів, закріплених в європейському праві, навіть у випадках, коли національні конституційні суди приймають рішення, що можуть суперечити нормам ЄС. Це підкреслює важливість інтеграції національної правової системи в європейське правове поле, де пріоритет має виконання норм ЄС, що гарантує стабільність та єдність судової практики, а також ефективний захист прав людини на європейському рівні.

Франція. Конституція Франції⁵⁹ закріплює принцип незалежності судової влади. Особливе місце в питанні правового регулювання засад здійснення судочинства і судоустрою відводиться Кодексу організації судової влади⁶⁰, що

⁵⁸ The effects of Constitutional Court Judgments in the context of EU integration: the case of Romania as an EU Member State. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-024-00794-9>

⁵⁹ Constitution du 4 octobre 1958. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/>

⁶⁰ Code de l'organisation judiciaire. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071164/

визначає структуру й функціонування судової системи держави (організацію судів, їх ієрархію, функції та повноваження тощо).

За уніфікацію судової практики та забезпечення однакового тлумачення права у Франції відповідальний Касаційний суд, що є найвищою судовою інстанцією у французькій судовій системі. До його юрисдикції належить розгляд цивільних, господарських, соціальних та кримінальних справ. Завдяки своєму статусу Касаційний суд займає особливе становище порівняно з іншими судовими інстанціями Франції, що зумовлено двома такими характеристиками:

1) головне завдання Касаційного суду полягає в уніфікації судової практики та забезпеченні однакового тлумачення текстів нормативно-правових актів, що забезпечує розвиток судової практики;

2) Касаційний суд не є третім рівнем юрисдикції над судами нижчих інстанцій та апеляційними судами. Здебільшого це він покликаний не виносити рішення по суті справи, а вирішувати правильність застосування норми права, ґрунтуючись на фактах, оцінених у судових рішеннях⁶¹. Таким чином, Касаційний суд не переглядає фактичні обставини справи, а перевіряє законність оскаржуваного рішення з можливістю його скасування.

У 1991 році законодавець наділив Касаційний суд повноваженнями надавати консультативні висновки з нових і складних питань на запит судів нижчих інстанцій. Ця можливість була закріплена як частина місії Касаційного суду щодо забезпечення єдності судової практики, зокрема, тлумачення норми права за принципом «*a priori*» до того, як суд нижчої інстанції винесе рішення.

Французькі суди не публікують систематично свої рішення в мережі Інтернет. Однак, майже всі рішення Касаційного суду, велика кількість рішень апеляційних судів та деякі окремі рішення судів першої інстанції завантажуються в бази даних і доступні онлайн. Крім того, судова практика є легко доступною у спеціалізованих виданнях. Відбір справ здійснюється видавництвом. Крім того, кодекси містять не лише повний текст закону та відповідних підзаконних нормативно-правових актів, але й перелік судових рішень під кожною статтею закону, основна частина яких стисло викладена разом із посиланнями на їх публікацію в одному або декількох виданнях. Повний текст судових рішень публікується, як правило, із коментарями від науковців або правників⁶².

Державна рада є найвищим органом адміністративної юрисдикції – вона є останньою інстанцією у справах, що стосуються виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, незалежних органів державної влади, органів державної адміністрації або будь-якого іншого органу, наділеного владними повноваженнями. Державна рада консультує уряд щодо підготовки законів і підзаконних нормативно-правових актів. Вона також відповідає на запити уряду з правових питань і проводить дослідження за завданням уряду або за власною ініціативою щодо адміністративних питань або питань державної політики.

⁶¹ Role of the Cour de cassation. URL: <https://www.courdecassation.fr/en/la-cour>

⁶² Paul Ranjard (Editor), Sam Li, Tobias Mueller (DE), Michel Vivant (FR). The use of jurisprudence in civil procedures in France, Germany and China. URL: <https://en.wanhuida.com/Public/Upload/file/20210618/60cc45f02b59b.pdf>

Франція законодавчо врегулювала механізми, що забезпечують однакове застосування законодавства. На рівні судів першої та другої інстанцій також існують напівформальні механізми, які забезпечують узгодженість судової практики різних юрисдикцій.

Прецедентне право Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Суду ЄС має важливе значення для національної системи судочинства Франції. Касаційний суд зазначав, що прецедентне право ЄСПЛ повинно застосовуватися, навіть якщо воно стосується іншої держави, за умови, що процедури або практика, які санкціоновані Судом ЄС, існують у французькому законодавстві в ідентичній формі. Однак, якщо норми національного законодавства не відповідають праву ЄС або ЄСПЛ, у такому випадку вони не повинні застосовуватися французькими судами/суддями.

Відповідно, національні судді ґрунтують свої рішення на тлумаченнях Суду ЄС директив або регламентів, прийнятих європейськими інституціями. Проте, відповіді, надані Судом ЄС, іноді можуть бути піддані сумніву. Рішення Суду ЄС є орієнтиром для національних суддів, проте судді мають можливість доповнювати, конкретизувати рішення Суду ЄС і, таким чином, брати участь в остаточному виробленні правового рішення⁶³.

Незважаючи на те, що згідно з французькою конституційною теорією прецеденти не є частиною піраміди правових норм, прецедентне право у Франції станом на сьогодні розглядається як джерело права, оскільки рішення вищих судових інстанцій у деяких випадках є обов'язковими до виконання. Деякі галузі французького права, які спочатку не були засновані на законах, такі як адміністративне та міжнародне приватне право, майже повністю були створені на основі рішень судів.

Відповідно до французького законодавства суд нижчої інстанції може не дотримуватися судової практики суду вищої інстанції, за умови, що він детально пояснює причини свого вибору / відступу. Проте, саме пленарне засідання Касаційного суду (в якому беруть участь представники всіх палат Касаційного суду) має останнє слово і повноваження ухвалити рішення, яке є обов'язковим для судів нижчих інстанцій.

Крім того, існує додатковий механізм / процедура, що дозволяє судам нижчих інстанцій звертатися за висновком до суду вищої інстанції у разі, якщо вони зіштовхнулися з новою і складною правовою ситуацією. Цей висновок не є обов'язковим до виконання, проте його перевага полягає в тому, що він надає суддям позицію суду вищої інстанції щодо відповідного правового питання.

Таким чином, завдання із забезпечення єдності судової практики у Франції покладено на два судові органи: для судових справ – на Касаційний суд, для адміністративних справ – на Державну раду. У сучасному судочинстві Франції судовий прецедент набув важливого значення як джерело права. Франція має законодавчо врегульовані механізми для забезпечення однакового застосування законодавства, а також напівформальні – на рівні судів першої та другої

⁶³ Paul Ranjard (Editor), Sam Li, Tobias Mueller (DE), Michel Vivant (FR). The use of jurisprudence in civil procedures in France, Germany and China. URL: <https://en.wanhuida.com/Public/Upload/file/20210618/60cc45f02b59b.pdf>

інстанцій. Суди нижчої інстанції можуть звертатися за роз'ясненнями до судів вищої інстанції у випадку виникнення нових і складних питань права. Це дозволяє забезпечити правову визначеність і стабільність судових рішень у державі.

Табл. 1

Заходи, що забезпечують єдність судової практики в державах ЄС				
№	Держава	Законодавчі заходи	Інституційні заходи	Організаційні заходи
1.	Італія	<ul style="list-style-type: none"> - Конституція Італії вказує, що судді у своїй діяльності керуються виключно законом; - правове регулювання судоустрою Італії здійснюється Законом про судоустрій; - у 2006 році законодавчим декретом було запроваджено концепцію мінімального правила «stare decisis», згідно з яким, якщо колегія Верховного касаційного суду має намір скасувати прецеденти об'єднаної палати, вона не може зробити це самостійно, а повинна передати справу на розгляд тієї ж об'єднаної палати. Відповідне правило було запроваджено і в Кодексі адміністративного судочинства; - рішення європейських судів та національне законодавство мають однаковий вплив на прийняття судових рішень; - касаційних фільтрів не передбачено взагалі. 	<ul style="list-style-type: none"> - Верховний касаційний суд забезпечує точне дотримання та однакове тлумачення закону, єдність національного права, повагу до компетенції різних юрисдикцій; вирішує конфлікти щодо компетенції; здійснює послідовне й однакове тлумачення права шляхом створення переконливих прецедентів, виконує інші обов'язки, покладені на нього законом; - Конституційний Суд тлумачить різні правові рамки залежно від того, чи стосується справа законодавства Європейського Союзу або міжнародного права. 	<ul style="list-style-type: none"> - до складу Верховного касаційного суду входять п'ять колегій для розгляду справ у сфері приватного права (включно з трудовим і податковим) та сім колегій, що здійснюють розгляд кримінальних справ. У найбільш важливих справах, а також у випадку виникнення питань щодо тлумачення і правильного застосування закону можуть утворюватися об'єднані колегії суддів із метою розгляду цивільних або кримінальних справ, відповідальні за вирішення конфліктів щодо тлумачення та застосування положень законодавства; - служба документації Верховного касаційного суду здійснює класифікацію судових рішень і попереджає про виникнення суперечливих тлумачень. База даних рішень, підготовлена цією службою, широко використовується суддями та юристами-практиками.
2.	Латвія	<ul style="list-style-type: none"> - Конституція Латвії передбачає, що судді є незалежними у своїй діяльності та керуються виключно законом; - відповідно до Закону про судову систему судова влада здійснюється згідно з принципом верховенства права; 	<ul style="list-style-type: none"> - Верховний Суд (Сенат) забезпечує формування єдиної судової практики у Латвії; - Конституційний Суд Латвії, як правило, самостійно оцінює необхідність використання іноземних прецедентів для 	<ul style="list-style-type: none"> - Верховним Судом створено базу даних судової практики, в якій систематизуються рішення Сенату, що мають значення для формування єдиної судової практики, як у хронологічному порядку, так і за категоріями справ, а

	<ul style="list-style-type: none"> - відповідно до Кримінального процесуального закону тлумачення норм права, що викладене в рішенні суду касаційної інстанції, є обов'язковим для суду, який повторно розглядає справу. Аналогічна норма міститься в Цивільному процесуальному законі; - латвійські процесуальні закони визначають міжнародне право як джерело права (стаття 5(1) Цивільного процесуального закону, стаття 15(1) Адміністративного процесуального закону, стаття 2(1) Кримінального процесуального закону); - право ЄС є правовою основою для використання преюдиційних рішень у судах Латвії. Національні судді мають можливість направляти запити до Суду ЄС; - основна частина практики застосування законодавства ЄС серед латвійських судів здійснюється адміністративними судами, зокрема, у сфері податкового права. Адміністративні суди також розглядають справи, пов'язані зі вторинним законодавством ЄС, включаючи директиви щодо оподаткування, державних закупівель, корпоративного права та навколишнього середовища. Суди загальної юрисдикції застосовують право ЄС меншою мірою. Справи найчастіше стосуються питань міжнародного приватного права і регулюються нормативними актами Європейського Союзу. У цивільних справах латвійські 	<p>обґрунтування того чи іншого висновку та здійснює аналіз цих прецедентів. Рішення Конституційного Суду майже завжди містять посилання на рішення іноземних судів, а не на окремі думки, що їх доповнюють.</p>	<p>також готуються індекси нормативно-правових актів, застосованих у постановах суду, та цитованих постанов;</p> <ul style="list-style-type: none"> - готуються і публікуються тези рішень, які є прецедентними висновками Верховного Суду, що мають важливе значення для розвитку права. Рішення, які містять важливі правові висновки, додаються до відповідного нормативно-правового акта на сайті законодавства likumi.lv; - Відділ судової практики та досліджень Верховного Суду (далі – Відділ) у співпраці із сенаторами та запрошеними експертами узагальнює судову практику, проводить дослідження з актуальних питань права, відбирає і систематизує судові рішення відповідно до сфери департаментів Сенату та оновлює базу даних судової практики. Відділ готує огляди, резюме й інформаційні матеріали, які містять пропозиції щодо формування єдиної судової практики; - Голова Верховного Суду може скликати загальні збори сенаторів відповідного департаменту Сенату, які формулюють свою думку з питань тлумачення і застосування правових норм у формі рішення. Голови регіональних та окружних (міських) судів сприяють формуванню єдиної судової практики, організовують
--	---	--	--

		<p>суди уникають прямого використання термінів «пряма дія» або «непряма дія», а просто використовують директиви в поєднанні з відповідним національним законодавством.</p> <p>У вирішенні кримінальних справ вплив законодавства ЄС є незначним, зокрема, рідко можна знайти навіть непряме посилання на право ЄС.</p>		<p>обговорення актуальних питань застосування чинного законодавства та судової практики;</p> <p>- покращення застосування європейського законодавства національними судами пов'язано з широкими освітніми програмами у сфері права ЄС, організованими для латвійських суддів.</p>
3.	Литва	<p>- Конституція Литви встановлює, що судді при розгляді справ зобов'язані керуватися виключно законом;</p> <p>- Закон про суди встановлює систему судів Литви, їх компетенцію, систему організації, діяльності, управління та самоврядування судів, принципи правосуддя, статус суддів, відбір кандидатів на посади суддів, їх призначення суддями та інші питання, пов'язані із судами;</p> <p>- міжнародні договори, ратифіковані парламентом Литви, є частиною правової системи держави і повинні застосовуватися на рівні з національними законами. Конституційний Закон про членство Литовської Республіки в Європейському Союзі передбачає, що правові норми ЄС складають правову систему Литви. У своїх процесуальних рішеннях під час формування судової практики Верховний Суд, Вищий адміністративний суд та суди нижчих інстанцій беруть до уваги рішення, ухвалені Європейським судом з прав людини та Судом ЄС.</p>	<p>- Верховний Суд формує єдину судову практику судів загальної юрисдикції при тлумаченні і застосуванні законів та інших нормативно-правових актів. Основним завданням Верховного Суду є забезпечення однакової судової практики судів загальної юрисдикції в державі за допомогою прецедентів, сформульованих у касаційних рішеннях;</p> <p>- Вищий адміністративний суд забезпечує формування єдиної судової практики адміністративних судів;</p> <p>- єдину судову практику формують суди загальної юрисдикції, а також спеціалізовані суди.</p>	<p>- Верховний Суд та Вищий адміністративний суд готують узагальнення та огляди судової практики, оприлюднюють інформацію про свою діяльність;</p> <p>- окремі підрозділи в судах вищої інстанції надають суддям і працівникам суду звіти, висновки та іншу інформацію, пов'язану з формуванням судової практики, за необхідності – вносять пропозиції щодо її уніфікації.</p>

4.	Німеччина	<p>- Конституція Німеччини закріплює складові принципу верховенства права;</p> <p>- Закон про судоустрій, Закон про Федеральний Конституційний Суд, Закон про трудові суди, Кодекс адміністративного судочинства, Фіскальний судовий кодекс і Закон про соціальні суди забезпечують правове регулювання судоустрою та судочинства;</p> <p>- Німеччина використовує механізм подачі справ до Європейського суду з прав людини та Суду ЄС, якщо виникають труднощі з тлумаченням європейського права.</p>	<p>- єдність судової практики в основному забезпечується федеральними судами (Федеральний Верховний Суд, Федеральний адміністративний суд, Федеральний фінансовий суд, Федеральний суд з питань праці та Федеральний соціальний суд) та Федеральним Конституційним Судом;</p> <p>- у разі виникнення розбіжностей у поглядах між палатами Федерального Верховного Суду щодо правильності судової практики, відповідна справа передається на розгляд Об'єднаної палати суддів (Великого сенату) для прийняття єдиного рішення;</p> <p>- Федеральний Верховний Суд використовує такі критерії відбору справ для апеляційного розгляду з питань права: 1) наявність фундаментального правового питання; 2) необхідність рішення Федерального Верховного Суду в інтересах єдності застосування закону; 3) необхідність рішення Федерального Верховного Суду в інтересах розвитку права;</p> <p>- спеціалізовані палати вищих регіональних судів розробляють керівні принципи застосування норм законодавства.</p>	<p>- кожен федеральний суд складається з різних палат, що забезпечують винесення рішень в однаковий спосіб;</p> <p>- Об'єднана палата суддів (Великий сенат) приймає єдине рішення у разі виникнення розбіжностей у поглядах між палатами Федерального Верховного Суду щодо правильності судової практики.</p>
5.	Румунія	<p>- згідно з Конституцією Румунії Вищий касаційний суд забезпечує однакове тлумачення і застосування закону іншими судами;</p>	<p>- забезпечення послідовності в національній судовій практиці Румунії здійснюється Вищим касаційним судом, який відіграє фундаментальну роль у вирішенні або роз'ясненні правових</p>	<p>- Національна мережа з уніфікації судової практики (далі – Національна мережа) – широкомасштабна ініціатива, яка відображає прагнення Вищого касаційного суду вдосконалити існуючі</p>

		<p>- Закон про судоустрій врегулює організацію судової влади в Румунії;</p> <p>- Цивільний процесуальний та Кримінальний процесуальний кодекси Румунії передбачають основні методи досягнення єдності судової практики в галузі цивільного та кримінального права, до яких належать оскарження в інтересах права та повідомлення Вищого касаційного суду для винесення попереднього рішення;</p> <p>- при здійсненні повноважень Суду ЄС відповідно до другого абзацу статті 267 ДФЕС національний суд повинен, коли він визнає це доцільним, ігнорувати рішення національного конституційного суду, беручи до уваги тлумачення Суду ЄС, якщо такі рішення не відповідають праву Європейського Союзу, і відмовлятися, якщо доцільно, застосувати національне законодавство, в тому числі з конституційним статусом, яке вимагає виконання рішень цього конституційного суду, навіть якщо національний суд був зобов'язаний відповідно до національних процесуальних норм виконувати рішення національного конституційного суду.</p>	<p>питань, які створили або можуть створити неоднакову судову практику, за допомогою уніфікаційних механізмів, регламентованих законом, а саме: оскарження в інтересах закону та винесення попереднього рішення.</p>	<p>механізми усунення розбіжностей у національній судовій практиці та забезпечити передумови для її узгодження. Національна мережа має подвійний функціонал – з одного боку, вона дозволяє суддям національних судів звертатися до бази даних щодо того, як Вищий касаційний суд вирішував питання неоднакової практики – або через прямі механізми, або через принципові рішення, а з іншого боку, вона дозволяє апеляційним судам повідомляти в режимі реального часу про випадки неоднакової практики, що виявлені в їх юрисдикції;</p> <p>- судді поширюють принципові рішення Вищого касаційного суду, забезпечуючи єдність національної судової практики на державному рівні;</p> <p>- судові рішення із зазначенням правильного тлумачення закону публікуються в Офіційному віснику Румунії.</p>
6.	Франція	<p>- Конституція Франції закріплює принцип незалежності судової влади;</p> <p>- Кодекс організації судової влади встановлює структуру та регулює функціонування судової системи Франції, визначаючи організацію судів, їх ієрархію, функції та повноваження;</p> <p>- законодавчі зміни 1991 року надали</p>	<p>- уніфікація судової практики у Франції забезпечується Касаційним судом, відповідальним за однакове тлумачення норм права в судових справах, а також Державною радою, яка є найвищим органом адміністративної юрисдикції, що сприяє єдності судової практики в адміністративній сфері.</p>	<p>- публікація судових рішень онлайн та у спеціалізованих виданнях.</p>

	<p>Касаційному суду повноваження надавати консультативні висновки з нових і складних правових питань, що сприяє уніфікації судової практики, шляхом тлумачення норми права за принципом «a rtiog»;</p> <p>- національні суди можуть застосовувати прецедентне право, прийняте Судом ЄС та Європейським судом з прав людини, якщо воно відповідає національному законодавству.</p>		
--	---	--	--